

SM
C^a2
100

ORIGENS DEL CRISTIANISME

EN LA

ILLA DE MENORCA

Y

FASES PER QUE PASSÀ FINS LA INVASSIÓ SARRAHINA

PER

DON MATEU ROTGER, PVRE.

PALMA

—
IMPR. DE LES FILLES DE J. COLOMAR

CAMPANA, 2, PRAL.

1900

1055358

SM C*2 100

R. 13.

3

Regalado por Dn Salvador Ros

ORIGENS DEL CRISTIANISME EN LA ILLA DE MENORCA

ORIGENS DEL CRISTIANISME

SM
ca 2
100

EN LA

ILLA DE MENORCA

Y

FASES PER QUE PASSÀ FINS LA INVASSIÓ SARRAHINA

PER

DON MATEU ROTGER, PVRE.

PALMA

IMPR. DE LES FILLES DE J. COLOMAR

CAMPANA, 2, PRAL.

1900

A-439A

A-439A

PROEMI

LES Balears son illes que la ma de Deu col·locá en mitx del món antich en el Mediterrá, aqueix mar qui separa y posa en comunicació les terres més històriques del vell continent. La ciencia nos conta ab claretat y precisió les evolucions que sufriren els habitants d'aquestes regions occidentals després que comensá la seua época històrica, molt posterior a la del Orient que se pot dir comensada amb el món mateix. Quant la nostra història encara no tenia conradors qui en contassen els fets, generacions primitives y desconegudes be nos deixaren caramulls de penyalots, monuments megalítichs avuy ruines venerables que romanen d'aquella edat primera y amb veu confusa nos descobreixen des-y-ara misteris de la antiguetat més enllá de tota memoria. Aqueixa primera petjada del home mostran estampada les Balears, y sobre tot Menorca, ahont per tot arreu s'hi veuen *talayots* y altres construccions ciclòpees que sovint contemplan y estudian els més sabis antropòlechs. Mes aqueixa relació de l' época prehistòrica baleàrica no creix ni se manifesta amb la forma que reclaman les époques civilisades: passá perdentse la tradició dins un silenci y una fosca que sols les hipòtesis s'atreveixen a penetrar fins y tot quant el Sol de les ge-

neracions arriba a-n-el mix día dels sigles y sa llum clara y penetrant deixa caure els seus resplandors demunt l' Occident, les Balears romanen a l' ombra, dins la boyrada confusa, no perque no entrassen dins el torn de les successives dominacions que passaren per l' Europa, sinó per haverse mostrat curts y descuydats els historiadors en contar y detallar lo succeit en aquexes terres donant sols com per incident algunes noticies separades d' unes Illes tan importants y disputades per les nacions més poderoses. Els fenicis, els egipcis, els grechs, els cartaginesos, els romans foren senyors de Menorca y demás illes; però ni aquells opulents pobles orientals qui les ocuparen, ni els imperis del Occident qui tant les distingían, cuydaren de fer història de les Balears. Solino, Plini, Strabó nos donan noticia de ciutats y de dominacions primitives, y a-n això se redueix l' historia de Menorca fins y tot durant la llarga dominació romana. Mes a la pobresa de documents ha compensat amb profusió la terra que conraren aquells pobles, guardant reliquies de molt de preu que, desenterrades y colleccionades, han donada vida a la arqueología baleàrica, constituintla el bras dret de l' historia tan defectuosa d' aquelles edats.

Tanta confusió y obscuritat pareix que s' havia d' aclarir ab la venguda de Cristo y predicació de la seua doctrina en el món. Menorca, tan prop de Roma, de la nova capital del Univers ahont havia d' establir la seua càtedra el Vicari de Cristo, tan avinent per tocarhi y ferhi escala les naus que d' Italia anavan a Espanya, creuria qualsevol que en aquell moment de plena civilització europèa amb la llum de la fe s' hi havia d' encendre la llum de l' historia. Molt enfora d' esser així a-n el silenci dels historiadors de la *Bona Nova* hi havem de juntar la pobresa de la arqueología qui se mostra abatuda y miserable quant li demanam recorts del primitiu cristianisme.

Entre les balears la que va devant a l' época qu' anam a estudiar es l' Illa de Menorca. Ella, mentres les demás no donan senyal de vida cristiana, se presenta ja florint en la fe, y el seu nom y el nom del seu bisbe corren per totes les Esglesies de la cristiandat que, recullida dins els temples, escolta les victories de Cristo obrades dins aqueixa terra y escrites per el seu Pastor.

La primitiva Esglesia balear, y per tant la menorquina, ¿es d' institució apostólica?—Quins apòstols l' evangelisaren?—Quines vicissituds correu abans de ser presa de la morisma?

Es opinió fundada que l' Esglesia balear es d' institució apostòlica; y encare que no se puga provar així com ho exigeix la severa crítica, no hi ha fonament per negarho. Basta recordar que quant els apòstols comensaren a promulgar l' Evangeli les Balears formavan part de la provincia tarraconense, tan dilatada y poderosa com afavorida dels romans. Entre les Balears y aquella part de l' Espanya romana hi havia d' haver, per tant, frequent comunicació y precisa dependencia, ja que la prefectura consular, que el César enviava per governar la provincia, s' extenia fins a-n aquelles illes. No es arriscat, donchs, sostenir que si a-n el litoral d' Espanya hi arribá la predicació dels apòstols, també molt probablement degué arribar a Menorca. —¿Que 'n diuen els historiadors?

Els historiadors balears han assegurat que Sant Pere y Sant Pau foren els primers qui sembraren a les illes la llevor evangèlica. —Don Vicens Mut s' expressa d' aqueixa manera: «Es molt de creure que quant Sant Pere torná de l' Africa passá y entrá a Mallorca. Això s' infereix d' un port que hi ha a Mallorca anomenat Porto-Petro, y es cert que tenia ja aquest nom a l' any 830. Ho assegura fra Esteve Barrellas en el capítol 123 de la centuria dels Comtes de Barcelona que va traduir dels originals del rabí Capdevila natural de Duesaygues y morador de la vila de Montblanch en aquells anys, etc.» El Pare Cayetá de Mallorca escrigué referent al mateix assumpto: «En quant a la venguda de Sant Pere a Espanya fa sospitar que succehí quant feu el viatge per les terres occidentals, desitjós de il·luminarles personalment ab la llum del Evangeli.» El bon caputxí presenta per tota prova l' auctoritat del *logoteta* bizantí del sigle X Metaphraste, y el cronicó de Dextre. Recorda també el nom de Porto-Petro y l' interpretació que li dona D. Vicens Mut, interpretació que no abraça ni refusa. Sobre un fonament tan fluix assantan la venguda de Sant Pere a les Balears els qui n' escrigueren l' historia.

Mossen Antoni M.ª Alcover, professor que fonch d' Historia egle-siástica en el Seminari de Mallorca, fins que les ocupacions del càrrech de Provisor y Vicari General d' aquell Bisbat l' obligá a deixar la cátedra, escriptor notable y verdadera auctoritat en materies històriques, comensá a publicar una sèrie d' articles sobre les antigues Seus Ba-

lears, o estudis sobre l' Historia eglesiástica Balear abans del sigle XIII, treball ahont brilla l' erudició més completa, la crítica més puïa, el coneixement més clar del assumpto. (1) En els articles publicats proposa y resol la qüestió de la predicació de Sant Pere, sa venguda a Espanya. Deixant a part els desbarats del P. Barrellas, que no mereixen la pena de refutar, anam a fer un extracte dels arguments que recopila Mossen Alcover. Després de fer un estudi acabadíssim de la persona y de l' obra de Metaphraste, en el qual demostra els molts errors en que va caure el gran *logoteta* y les moltes vides de Sants que no son escrites per ell, encare que hi figurin, acaba dient, respecte de la vida de Sant Pere, que la tal vida es efectivament de Metaphraste; pero que a-n el passatge ahont afirma la venguda de Sant Pere a Espanya el fan sospitós y li llevan casi tota la forsa que pogués tenir els demás passatjes de la Vida plens de confusions y desbarats. Examina com a confirmació una partida de noticies que aquell autor dona per certes, y son clarament falses y forjades sens més auctoritat que la seua paraula. Després passa a fer l' exámen del passatge en que fundaren els escriptors balears la seua afirmació, que diu així: *Cum Romæ non multo tempore permansisset... Tarracinam proficiscitur, ubi cum Opaphroditum Episcopum delegisset, Sirmium petiit urbem Hispaniæ ubi constituto Episcopo Epeneto Carthaginem urbem Africæ adit.* Segons aquesta cita, Sant Pere desde Terracina passá a *Sirmium*, ciutat d' Espanya, ahont deixá per bisbe a *Epenet*; però Mossen Alcover demostra que tal noticia no se pot admetre, perque may s' ha coneguda cap ciutat d' aquell nom a Espanya, sino a Panonia (Hungria), ni consta de cap bisbe *Epenet* no sols dins Espanya sino dins tot l' Occident ni l' Orient. Per tals motius els autors qui amb sana crítica s' ocuparen d' aqueixa auctoritat com son el P. Malvenda, P. Flórez, el Marqués de Mondéjar, D. Francesch de Padilla, P. Mariana y P. Henscheni, han re-

(1) Publicá Mossen Alcover *Estudios sobre la historia de Mallorca antes del siglo XIII. Las antiguas Sedes Baleares*, en el *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana* corresponent als anys 1894 á 1897. La part publicada acaba ab la refutació de la venguda de Sant Pere. Apunta qualche cosa de la predicació de Sant Pau. Per acabar el seu treball té apuntacions preses a les meteixes fonts, qu' ha posat a nostra disposició y que nos han estalviada molta feyna, com es la de compulsar les cites. Lo que en el discurs del nostre estudi citarem amb aqueixa forma M. S. procedirá del manuscrit de Mossen Alcover; lo que citem amb altre forma será trallat directe de les fonts qu' hem consultades. Coneguts com son els historiadors balears qu' han tractat l' assumpto, no nos hem entretengut en citarlos ni en manifestar el judici que los ha fet la bona crítica. Del text ho podrá deduir el lector.

butjada per falsa la noticia, que conté tantes inexactituts com paraules.

A la refutació de Metaphraste segueix la del cronicó de Dextre, altre dels fonaments de la venguda de Sant Pere.

«Tant y tan bo (diu Mossen Alcover) s' escrigué en els sigles XVII y XVIII dins Espanya y fora d' Espanya contra aqueix cronicó; fins a tal punt aclariren qu' era fals y suposat Nicolau Antonio, el Marqués de Mondéjar, els PP. Bolandistes, Papebrochi y Henscheni, el Cardenal Aguirre, D. Gregori Mayans y a n' els nostros dies Godoy Alcántara, que la veritat y solidesa de ses impugnacions han passat ja a auctoritat de cosa judicada. Apesar d' això hem cregut conduent a nostre pròposit presentar un brevíssim compendi de les refutacions d' aquests crítichs insignes, pera que els nostres lectors tengan aquí reunit lo més culminant que s' ha escrit sobre la materia y que está escampat en diferents toms d' obres tan voluminoses com la col·lecció conciliar d' Aguirre y els PP. Bolandistes y tan rares y de tan difícil adquisició com *Censura de Historias fabulosas* de Nicolau Antonio y *Dissertationes eclesiásticas* del Marqués de Mondéjar, y además perque lo succeit amb el Cronicó de Dextre y sos companys resulta molt instructiu pera els aficionats a n' els estudis històrichs; constitueix un capítol interessant de l' historia del esperit humá y un argument irrefutable y eloqüent de que la veritat neta y desnúa acaba sempre per triunfar de les mentides més ben compostes y ab més poder, passió y tenacitat propugnades, y de que el treball execrable dels falsaris, si a voltes obté brillant succés fins a pujar demunt la veritat, dins un temps més ò menys llarch tomba y s' afona, contribuint per modo indirecte a consolidar y enaltir lo meteix que s' havia proposat destruir.

Anam, donchs a veure com el cronicó que amb el nom de Dextre, fill de Sant Paciá, comensá el P. Romá de la Higuera a difundir a final del sigle XVI, no fou ni pogué esser l' *historia omnímota* que, segons Sant Jeroni, escrigué el fill de Sant Paciá, sino torpe y estafalaria ficció del P. Higuera, qui tacá per sempre el seu nom, embullant per més d' un sigle nostra historia primitiva y exposantla a-n els desprecis y ludibris de l' Europa sabia; y per conseqüent, que l' afirmació que el tal Dextre fa de la venguda de Sant Pere a Espanya no té valor ningun devant la sana crítica.—Vuyt articles dedica Mossen Alcover a la refutació del fals cronicó; després de girar una mirada històrica a l' Espanya del sigle XVI dona a coneixer la figura del P. Romá de

la Higuera, descobreix les males arts inventades per enganyar el món ab l'obra falsa qu'atribuía á Flavi Dextre, oblidant enmitx de la seua culpable ofuscació qu'els exemplars de l'*historia omnimoda* del fill de Sant Paciá se perderen com tantes obres de l'antiguetat y sols romanqué la vaga memoria qu'en fa Sant Jeroni en el catálech dels escriptors eglesiástichs, a pesar de lo que volgueren suposar els defensors del cronicó, vensuts a la llarga per les rahons irrefutables dels qui, fundats en sana crítica y amb gran acert los impugnaren. Es, per tant, insostenible, mentres no se presentin monuments més respectables y dignes de fe, la venguda del Príncep dels apòstols a nostra península y a nostres illes.

II

¿Té millor fonament la venguda y predicació de Sant Pau? En Mut a la seua historia escriu: «Predicá nostra santa fe a Mallorca l' Apòstol Sant Pau, després de la peregrinació de França, passant a Espanya quant s'embarcá per Roma, y d'aquesta navegació es escala ordinaria Mallorca. Aixó se corrobora amb les paraules de Teodoret sobre el Psalm 116 y l' Epístola III a Timoteu, capítol derrer. «Pau (diu Teodoret), vengué a Italia y Espanya, y a les illes que jeuen en el seu mar fea molt de fruyt». Illes adjaents a Espanya anomenaren solsament els antichs Mallorca, Menorca, Ibissa y Cabrera; y un dels set reynes en que estava dividida Espanya era el d'aqueixes illes adjaents, com escriu Sextus Rufus y Mariá Escot. A totes elles, donchs, *feu molt de fruyt* Sant Pau.»—El P. Cayetá de Mallorca s'expressa axí: «De la venguda de Sant Pau a Espanya y a nostres illes, casi no se'n dupta, y sols se presumeix que sería quant acabá de sortir de les presons de Roma devers l'any 60 del Senyor, segons la cronología de Panvini ò, segons la de Gorgoni, el 61. Axí ho afirmen expresament el Crissòstom (Chrisost. Hom. 76 in Matth.), Teodoret (Theodor., 2 ad Thimot., cap. ult.), Sofroni, Bisbe de Jerusalem, (Sophron., in serm. de Natal. Apost.), y molts altres grechs y llatins. El Papa Esteve, en la Butla que enviá a Hermenemir, o Fredoyn, Bisbe de Barcelona, confessa que, sortint de Roma Sant Pau, prengué el camí d'Espanya, com ho tenia oferit a la carta qu'escrigué als Romans, cap. 15, sense senyalar

quant.—Lo meteix afirman molts d'autors referits per Ambròs Morales (Moral. Lib. IX, cap. II), Baroni (Baron. Lib. I Anal. an. 61) y Malvenda, (Maluend. Lib. 3. de Antich. cap. 6.) El Minorita Espanyol Diego de Cea, a l'obra que compongué dantli per títol Archielogia sacra dels Prínceps dels Apòstols Sant Pere y Sant Pau (Didac. de Cea Archielogia sacra, Lib. 2, cap. 2, §. 15) examina amb suma diligencia aquest punt, y fundat ab l'auctoritat de molts de Pares y varis monuments, prova la venguda de Sant Pau a Espanya; y després d'haver feta una categoria gran de les Ciutats y pobles principals que va il·lustrar amb la seua predicació y zel, assevera que com a Sol, no solsament espargí els raygs divins de sa Doctrina en els Municipis de major nom si que també en els qui no eran tan famosos; y amb una paraula, cap de les Províncies d'Espanya deixá ahont no volás ab son zel y sa doctrina, penetrant fins en els llogarets més despreciats, y especialment en aquells llocs ahont els Romans havían deixada memoria de la seua existencia. Mallorca, com hem dit, presumim qu'era pertenençia de la Província Edetana o Tarraconense y poble no dels inferiors, de qui féren tanta estima els Romans que comanaren sa conquesta a un de sos Cònsols, com ja diguérem; d'hont s'infereix que si l'Apòstol Pau il·lustrá totes les províncies d'Espanya, penetrant fins en els pobles de menor forma, pero senyalats en l'estimació dels Romans, sería Mallorca un dels pobles que meresqueren tan gran ventura. Se creu que la venguda de Sant Pau a Mallorca sería després de la peregrinació de França quant d'Espanya s'embarcá cap a Roma, de la qual navegació es escala ordinaria Mallorca. Teodoret, autor antiquíssim, deixeble de Sant Joan Crisòstom y que florí per els anys 423 (Annato; Apparat. ad Theolog. positiv., Lib. 4, art. 3), apoya aquesta veritat quant en el comentari del Psalm 116 diu així: Vengué a Italia (parla de Sant Pau), arribá a Espanya y a les Illes *adjaents a sa mar feu molt de fruyt*. D'un autor que tant s'acostava a-n aquell temps, de tan de crèdit històrich dins la Iglesia, es molta l'auctoritat. Convenim ab Teodoret que l'Apòstol Sant Pau feu molt de fruyt amb sa predicació a nostres illes, d'hont inferesch, que en aquell mateix temps senyalá per elles la Providencia Apostòlica Bisbe propi. Me fund al dir això en una carta de Sant Clement, deixeble de Sant Pere (In Epist. I ad Jacob. frat. Dni. *Episcopos (inquit) per singulas civitates,*) les quals paraules traduïdes feelment del llatí son les que segueixen:

Nos deixá manat l' Apòstol Sant Pere qu' enviássem bisbes molt doc-tes y molt prudents a totes les ciutats a les quals ell no n' hi havia en- viats; y conforme a son manament n' hem d' enviar alguns a França, Espanya, Italia, Germania y altres Nacions, guardant aqueix orde: que a-n aquelles ciutats ahont solían residir Sumos Sacerdots en temps dels gentils, y los mestres majors de la falsa Religió, se posin a lo Cris- tiá Primats y Patriarques que coneguen de les causes dels bisbes infe- riors. A les que tenían sols Sacerdots o *flamens* de mitjana condició, nos deixá l' apòstol en les seues instruccions, que hi constituíssem Ar- quebisbes; y a totes les demés finalment, que s' hi col·locassen Prelats que sols tenguessen nom de Bisbes y no d' Arquebisbes, Primats ni Metropolitans, ab tal moderació, emperò, que a pobles de poca impor- tancia no s' hi fessen Bisbes per escusar el menyspreu d' ells.» Fins aquí son paraules de Sant Clement amb qui se conforma Sant Anaclet Papa, successor seu, a la carta tercera. Del contingut d' aquesta epís- tola s' infereix lo primer: que Sant Pere abans de deixar la comissió a Sant Clement ja havia enviats bisbes a algunes Ciutats... sols sí se li- mita amb les paraules de la comissió a Sant Clement que excusi la di- ligencia de posar Bisbes a les terres y llocs de poca importancia, per evitar el despreci. Está clar que per aquest títol no quedaria Mallorca compresa en la excepció». El meteix autor en la *Resumpta històrica* parlant del fruyt que feu a les Illes la predicació de Sant Pau escriu: D' aquest fruyt no deduhim, com ho han fet altres autors de ses patries sens tant de fonament, la creació de la seua primera Seu Episcopal que tengué antigament sens que sapiguem l' origen..... Innocenci I insinua en sa primera carta a Decenci, bisbe d' Eugubi, que en aquestes parts (Italia, França, Espanya, África, Sicilia e Illes adjaents) no se consti- tuïren Seus episcopals amb la mayor celeritat, algunes, sí, se instituï- ren per orde de Sant Pere, y d' altres se deixá a la cura de sos succes- sors... Innocenci primer entrá a governar la nau de Sant Pere, segons Doujat, l' any del Senyor 402, y suposant ja d' antes fundades les Seus de les Iglesies de les illes d' aquests mars per Sant Pere o algun dels seus immediats successors, hem d' assignar sa fundació a-n aquella anti- guetat.»

(1) D' aquesta o de semblant manera s' expressan els historiadors ba- lears qu' han tractada la materia, ajudant en la confusió e inexactitut de les cites y en la mescla d' arguments vertaders y falsos a enfosquir

més y més aquesta època tan obscura de la Historia del primitiu cristianisme balear. Però abans de tractar la venguda de Sant Pau hem de dir que la Butla del papa Esteve VI, de que nos parla el P. Mallorca, segons opinió del P. Flórez, es un monstruós y ridícul engendre d' un falsari del sigle XI. Pareix que la causa de compondre tal Butla fonch que, conquistada dels sarraíns Barcelona y part de Catalunya per els reys franchs, dependint les Esglesies d' aquella regió del Metropolitá de Narbona, y servant amb disgust elles tal subjecció, així com anavan recobrant importancia per l' avens de la reconquesta, pogueren satisfer llur aspiració quant el Papa Joan XIII l' any 971 concedí a-n Ató, bisbe de Vich, els drets de Metropolitá que tenia Tarragona abans de la dominació arábiga. Conquistada aqueixa ciutat per el Comte Berenguer Ramon l' any 1090 y restablida la Seu episcopal amb els seus drets metropolítichs, reclamá el Bisbe de Narbona, considerantse perjudicat en els seus drets. El papa Urbá II exigí al de Narbona que presentás privilegi llegítim pontifici; y a les horés s' escriuria la suposada Butla, atribuintla al Papa Esteve VI. Però tan poch cas ne feu el Papa, que l' any següent, 1091, sancioná el dret metropolítich de Tarragona. Tot el contingut de la carta es fals y desbaratat.— Convé també consignar que la carta primera de que parla el P. Mallorca (*Ad Jacobum fratrem Domini*) atribuída a Sant Clement Romá y la tercera atribuída al Papa Sant Anaclet, totes dues son apòcrifes y absurdes per moltes rahons, y principalment, com escriu Nadal Alexandre, porque en dites decretals se cita la Sagrada Escripura, no per l' antiga vulgata llatina ítala, sinó per la versió de Sant Jeroni, molt posterior a-n aquells Papes; porque antes del sigle IX ni concilis, ni Sants Pares, ni escriptors eglesiàstichs, ni cap monument conegut citaren ni feren menció de tals decretals, cosa que no s' explicaría si haguéssen existit; porque en les decretals se citan autoritats de concilis y Sants Pares posteriors al sigle IV y lleys dels còdichs de Teodosi y Justiniá publicats a últims del sigle IV y a mitjan sigle VI respectivament; y finalment porque els col·lectors de cánons, així orientals com occidentals, anteriors al sigle IX no insertaren ni aludiren ni mencionaren aqueixes decretals; per tots y per molts altres motius s' ha de rebutjar el testimoni en que funda el diligent P. Cayetá la institució de les primitives Sèus de les Balears després de la predicació de Sant Pau.

Fetes aqueixes necessaries refutacions, entrém a tractar si els ori-

gens del Cristianisme a Menorca se deven a la predicació de Sant Pau.

Es cert qu' aquest gran Apòstol, després que va dur a bon terme la seua fecunda predicació per tot l' Orient, desde Jerusalem fins a la Iliria, volgué donar una prova més de son amor a-n els feels de Roma. Aquell Sant de caràcter valent y agoserat, de cor gran y generós, de zel incansable y ardentíssim, veient ja extesa la llevor evangèlica per les vastes regions orientals, ahont ja comensava a cullir fruyts preciosos de santedat, girá la seua mirada llarga y penetrant al extrem del Occident y descobrí l' Espanya com una nova provincia a la qual era encara desconegut el nom de Cristo, y determiná emprendre cap á ella una expedició apostòlica, aprofitant la bona ocasió per visitar y aturarse a Roma en compliment de son desig de feya molts d' anys. Aqueixa visita, com molt be convé notar, havia de ser no més *in transitu*, de passada, porque aquells feels el conduissen y el meteix temps pogués ell prendre allá lo necessari pera el camí y triar bons companys de viatge qu' el recomenassen als espanyols. Això se despren d' aquestes paraules que se llegeixen a la carta qu' enviá als Romans: *Cum in Hispaniam proficisci cæpero, spero quod præteriens videbo vos et a vobis deducar illuc.* «Quant m' en aniré a Espanya esper que de passada vos veuré y me conduireu cap allá». Aquesta idea de passar a Espanya era tan viva y el desig tan vehement que repeteix l' idea un poch mes avall a la mateixa carta amb aqueixa forma: *Per vos proficiscar in Hispaniam*, per vosaltres aniré á Espanya. (1) No es possible

(1) Ad Rom. XV, 24 y 28.

— Es molt lluminós lo que comenta el sabi jesuita P. Rodolf Cornely en el passatge de la carta de Sant Pau als Romans d' aquesta manera: «Verum postquam a Jerusalem usque in Illyriam per totum Orientem Evangelii prædicationem ad finem perduxit, sperat fore, ut desiderium suum invisendæ romanæ ecclesiæ mox explere sibi liceat, quum in Hispania novum laborum campum sibi quærere velit.... Hanc ob causam ad extremum Occidentem oculos convertens Hispaniam velut novam Provinciam, in qua adhuc nomen Christi esset ignotum sibi elegerat in eamque expeditionem apostolicam suscepturus per Romam iter facere statuerat.... Quandonam in eo hoc desiderium sit exortum nostra sententia non docet.»

Per veure el bon fonament de l' opinió de la venguda de Sant Pau trelladam lo que diu el P. Cornely (Cursus Scrip. Sac. Introductio — Tom III p. 375) «Præterea extra dubium est, quin Paulus iter apostolicum in Hispaniam, quod, paulo antequam Jerosolymis in vincula coniectus est, sibi proposuerat (Rom. 15, 24. -8) revera suscepit. Id enim non tantum iuniores Patres, SS. Hieronymus, Epiphanius, Chrysostomus, Theodoretus, alii testantur, sed assertionis huius duos testes citare possumus omni exceptione maiores, auctorem fragmenti Muratoriani et S. Clementem Rom. Quomodocumque enim fragmenti textus corruptus restituendus censetur, illud certissimum est medio sæc. 2 in ecclesia romana neminem de «profectione Pauli ab Urbe ad Hispaniam proficiscens» dubitasse. Neque id mirum, siquidem plus quinquaginta annis antea Clemens Ro-

duptar del pensament que preocupava al gran Apòstol, l'evangelisació d'Espanya. ¿Arribà a realisar el seu desig? L'Esriptura Sagrada no diu res més; però els Sants Pares dels primers sigles y la tradició constant de la Iglesia nos asseguran que sí. Sant Hipòlit a principis del sigle III diu: «Pau després del any de l'Assumpció de Cristo emprengué l'apostolat, y comensant á Jerusalem, arribá fins a la Iliria, y a Italia, y a Espanya, predicant l'Evangelí.» Sant Epifani: «Pau s'en va anar a Espanya». Sant Joan Crisòstom: «Després va encaminar a les Espanyes; visitá allà els jueus y llevors tal volta s'en torná a Roma, ahont a les hores fonch duyt al supplici per manament de Neró.» Teodoret: «Havent s'en anat d'allà a Espanya y predicat a n'aquells moradors l'Evangelí diví, s'en torná.» De semblant manera s'expressan els Sant Pares Atanasi, Jeroni, Ciril de Jerusalem, Sofroni, Gregori, Isidor. No se pot, donchs, duptar de la venguda del Apòstol a Espanya. Els qui impugnán aquesta opinió presentan en contra el Decret del Concili II romá en temps del Papa Gelasi, la carta d'Innocenci I al bisbe de Eugubi, anomenat Decenci y les paraules de Sant Tomás de Aquino comentat la Epístola del Apòstol als Romans. Tals arguments son vans y tenen bona refutació.—Les paraules d'aquell Decret son aquestes: «*Beatus Apostolus non ideó (quod absit) fefellisse credendus est, aut sibi extitisse contrarius, quoniam cum se ad Hispanias promississet iturum, dispositione divina maioribus occupatus ex causis, implere non potuit quod promisit.*» Del texto se veu que en aquell concili no se nega amb absolut la venguda de Sant Pau sinó que no la efectuá ab la prestesa y el temps que ho va prometre.—Innocenci I á la citada carta diu: *In omnem Italiam, Gallias, Hispanias, Africam atque Siciliam insulasque interjacentes nullum instituisse Ecclesias nisi eos quos venerabilis apostolus Petrus aut ejus Successores constituerunt Sacerdotes.* Mes aquestes paraules s'han d'entendre en el sentit de que totes aquelles regions han de conformarse amb els ritus de la Iglesia Romana; aqueix es l'esperit de tota la carta responguent á les consultes d'aquell bisbe, y tal interpretació li doná també Gregori VII á una de les seues cartes.—Per lo que toca a Sant Tomás de Aquino, diu aqueix Doctor que no consta de l'Esriptura el cumpliment de la promesa del Apòstol, però

mæ scribens asseruerat, Paulum «usque ad Occidentis terminum» venisse; perspicuum autem est, expressione «termini Occidentis» aliam terram præter Hispaniam a romano scriptore, qui Romæ scripsit, intelligi non potuisse, etc.»

a l' exposició de la carta *Ad Galatas* afirma clarament la predicació de Sant Pau a les Espanyes. (1)

◆ ¿Quin camí seguí Sant Pau per anar a Espanya?

Molts dels Pares y escriptors qu' asseguran la predicació del Apòstol no diuen res del camí per hont va anar. Els Bolandos posan que a un comentari grech sobre Sant Pere y Sant Pau s' afirma la venguda de Sant Pau á Espanya, sens especificar per hont vengué. Els meteixos publican una vida de Sant Pau escrita per Paul Emili Sanctori, ahont també sols se diu la venguda del Apòstol. Baroni afirma la predicació de Sant Pau sens expressar per hont ni ahont s' extengué. No ha faltat qui, com Pere de Marca, haja sostengut sens més auctoritat que la seua paraula que l' apòstol feu el viatge per terra y entrá a Espanya per França. Aquesta especie queda destruída per les noticies que nos donaren els pares y escriptors antichs qu' indicaren el camí per hont vengué.

Abans de presentar els textos d' hont s' infereix convé fer present l' error en que caygueren els escriptors balears aduint unes paraules aplicades á Teodoreto amb aquesta forma: «Després (de ses predicacions a l' Asia y Grecia) vengué (Sant Pau) a Italia y arribá a Espanya, y a les illes que jeuen en el mar proporcioná l' utilitat de la seua paraula».

Les paraules que realment se llegeixen a-n aquell autor son aquestes: «*Quando appellatione usus Romam á Festo missus, defensione audita fuit absolutus, et in Hispaniam profectus est et AD ALIAS GENTES EXCURRENS eis doctrinæ lucem attulit*».

Es opinió general que la venguda de Sant Pau a Espanya va ser per mar. Així ho assegura Sant Jeroni, autoritat de tan de pes y de tan bona crítica. En el comentari del capítol II de Isaies diu: «*In Hispaniam alienigenarum portatus est navibus.*» Paraules que no poden esser més clares. El meteix Doctor Máxim a l' exposició del capítol V de la prophecía d' Amós, parlant de l' amplitut del apostolat de Sant Pau, diu que va ser tanta «*ut usque ad Hispanias tenderet et a mari rubro, imo ab oceano usque ad oceanum curreret.* Es necessari tenir en compte que en aquell temps l' Espanya era la regió extrema del mon y l' estret de Gibraltar duya escrites aquelles lletres *Non plus ul-*

(1) Flórez—*España Sagrada*, Tom. III tracta y admet la venguda de Sant Pau, refutant les opinions contraris.

tra. Es cert que de les auctoritats de Sant Jeroni se despren amb tota evidència el viatge marítim de Sant Pau. Així ho han entés la majoria dels escriptors. El P. Flórez referintse a nel primer passatge del sant Doctor, diu: el viatge de les naus era el més a propòsit pera lograr amb prontitut el seu declarat y antich desig de visitar l' Espanya, y de fet el Doctor Máxim afirma que vengué aquí per mar, embarcat dins naus d' estrangers (que sabían be el camí d' Espanya). Masdeu, fundantse en les meteixes paraules de Sant Jeroni, diu que l' Apòstol vengué, desembarcant a Catalunya, y adverteix que, essent llevors Tarragona el desembarcador més comú de les naus d' Italia, es natural que Sant Pau entrás a Espanya per aquella ciutat, tant perque no tenia motiu per anar a cercar un port menys freqüentat, quant Neró no havia moguda encara la primera persecució contra els cristians, com també per lo molt antich qu' es en aquella ciutat el culte de Santa Tecla, dexeble famosa del Apòstol. (1) Conforme en lo de Sant Jeroni, l' antich Breviari d' Osca, citat por el P. Flórez, diu de dit viatge: *in Hispaniam navigavit*. — Si el Sant Apòstol vengué per mar a Espanya conduit y acompanyat per els romans (2), si aquests, com es de creure, correspongueren al desig manifestat en la carta que lo dirigí desde Corint, es cosa molt posada en rahó que fes escala a les Balears, segons costum de les naus que feyan el camí d' Italia a Espanya, y que essent terra espanyola y dependent de la provincia Tarraconense s'aturás en aquelles illes tan romanisades y predicás l' Evangeli a Menorca, terra, si no tan estesa com la seua vehinada Mallorca, al menys tan important com ella per la seua vida comercial, mereixedora de gosar en el poble de *Magon* autonomia municipal junt a les platjes de la badia més tranquila, del port més segur y freqüentat del Mediterrá, y ahont hi vivían families romanes de les més distingides y agregades á les tribus més principals. (3)

(1) Masdeu; *Historia crítica de España*, Tom. VIII, cap. CXXIV. p. 207.

(2) El P. Cornely, a la citada exposició de la carta ad Rom., diu: «Animadvertatur præterea oportet, Paulum Romanam Ecclesiam *in transitu* tantum videre voluisse et quidem ut ab eis in Hispaniam deduceretur, etc. Haud leve enim fidelibus, quibus scribit, Paulus fiduciae et amoris documentum exhibet, quum non tantum omnibus ad iter hispanicum necessariis per eos instrui, sed etiam ex eis itineris comites, per quos quodammodo Hispanis commendetur, assumere velit.

(3) Vid. *Historia civil y politica de Menorca, Parte I que empieza en los tiempos más antiguos y acaba á principios de la Era Cristiana, por el Dr. D. Juan Ramis y Ramis individuo de la Real Academia de la Historia. — Con licencia. — Mahón: imprenta de P. Antonio Serra, 1819.*

Es per tant de probabilitat absoluta que l' Esglesia de Menorca es d' origen apostòlich, això es, que fonch fundada per l' apòstol Sant Pau en la seua expedició a Espanya la primavera del any 64 de Jesucrist després d' obtenguda la llibertat a Roma. (1) Dona forsa a n' aqueixa conjectura lo que diu Teodoret a n' el comentari del Psalm 116: *Postea igitur in Italiam venit, et in Hispanias pervenit, et INSULIS QUÆ IN MARI JACENT utilitatem attulit* Es clar, en el nostre concepte, que en aquest passatge se refereix l' escriptor grech a l' expedició apostòlica de que tractam, y que les illes de que nos parla son les del Mediterrá, qu' a les hores era *la mar* per antonomasia, la gran mar, l' occeá més important que se conexía. Quant així no fos, hauríam de dar una significació més ample a les paraules *in mari*, entenentles de totes les mars conegudes; però en tal cas no podem excluir el Mediterrá, y per tant les *illes que jeuen dins ell*, entre les quals per precisió hi hem de comptar Menorca, com una de les Balears. Fundada la Iglesia menorquina per el gran Apòstol, l' encarregá, de segur, a algun dels seus deixebles que sempre solían acompanyarlo, ja qu' ell tenia prou que recórrer y predicar els pochos mesos que podia dedicar a les terres y a les illes de l' extrem Occident fins a l' hivernada del meteix any 64. Segons costum del Apòstol, a cada una de les tres balears hi dexaría el seu propi bisbe per cuydar y dirigir la cristiandat naixent. (2)

Dies calamitosos de cruels persecucions comensavan per la Iglesia mentres Sant Pau evangelisava les nostres regions. Menorca estava a les hores en plena civilisació romana, segons se desprèn de les inscripcions y sens nombre de monedes y medalles que se desenterran cada día, y els nous cristians segurament hagueren de correr la carrera de sanch que los mostravan sos germans, així de la capital del món, com de la seua

(1) El P. Cornely, á la cronologia de Sant Pau, escriu lo que segueix: «an. 62 ad 64-Romæ biennium in custodia libera peragit.—an. 64-Ante æstatem liberatus proficiscitur in Hispaniam, hiemem peragit in insula Creta, ubi Titum relinquit. (Curs. Scrip. Sacr. Introd. T. III.)—El meteix autor (ib. de Epist. ad Titum) escriu: «Probabile autem habemus, S. Paulum ex prioribus vinculis liberatum Roma in Hispaniam esse profectum atque paucis mensibus postea (æstate vel auctumno a. 64) ex Hispania in Orientem revertentem ad insulam Cretam appulisse, etc.»

(2) S. Apostolus igitur (diu el P. Cornely) postquam inde a vere 64 novis expeditionibus apostolicis novas provincias (Hispaniam, Cretam) Evangelio subiugavit..... —Aliqui autem ex eius discipulis eum sponte dereliquerant, alios ad novas ecclesias fundandas ablegaverat atque solum Lucam retinuerat » (Curs. Scrip. Sacr. Intr. T. III. 2 ep. ad Tim. p. 577).

metropoli Tarragona, morinths alguns heroicament per la fe que professaven. (1)

Mallorca guarda un monument qu' en certa manera ne dona testimoni. Prop del paratge qu' ocupá l' antiga colonia romana Pollentia, hi ha una cova-santuari que nos recorda l' època de les catacumbes. Dins aquell soterrani se retirarian els primitius cristians a cumplir els preceptes de la Iglesia perseguida. Si be creym que el culte fou constant dins aquell santuari (dedicat més tart a Sant Martí, tal volta del temps que Carlemany se constituí defensor dels cristians d' aqueixes illes) quant alguna vegada hem baixat per aquella escala que comensa a flor de terra y nos hem sumergit en el fons d' aquell coval no hem sabut regoneixer altre cosa més qu' una catacumba que la naturalesa meteixa va obrir y que els cristians, fugint de les persecucions del Imperi Romá tan arrelat dins les Balears, aprofitarian per practicarhi d' amagat les cerimonies de la religió. (2) Encara que a Menorca no hi haja cap monument de tal classe, no hi ha dupte que el Cristianisme tengué el meteix origen y les meteixes fasses que á Mallorca y demás Balears, estant en freqüent comunicació, principalment les dues illes, la *Major* y la *Menor*. (3)

De la cristiandat dels primers sigles res nos diuen els historiadors; reyna completa obscuritat, y podem dir que fins a principis del sigle V no sabem noticies certes de la Iglesia de Menorca. ¿Hem de dir per això que el Cristianisme no florí durant aquells trecents anys? Qui llegix el document notabilíssim que més avall presentam, de seguida veu que a l' Illa de Menorca hi havia una cristiandat ben extesa y arrelada; y si per gosar de vida propia dins una regió qualsevol institució social, es necessari que passin molts d' anys y que els homes contregan la costum de subjectarse a-n aquella lley, ¿quant més ho hem de dir tractantse d' una Institució com la Iglesia de Cristo, que brollá dins una

(1) «Exeunte igitur a. 64 postquam Romæ «quæsitissimis pœnis» affecti erant Christiani atque in provinciis ethnicorum animi contra eosdem excitari jam inceperant..... Paulus paucis mensibus antea ex carcere dimissus, in Hispaniam erat profectus, quare illo absente, etc.» (Cornely, Curs. Sac. Scrip. Intr. Tom. III. pag. 628 in ep. I Petri).—Vid. la obra del Dr. Ramis, *Inscripciones romanas halladas en Menorca*.

(2) Aquesta es l' opinió del eminent historiador balear D. J. M.ª Quadrado, y de D. Juan Miquel Sureda, Marqués de Vivot, qui guarda entre sos manuscrits un discurs que feu á Palma, anys enrera, sobre la cova de Sant Martí.

(3) Aquesta comunicació se veu clarament a la carta de Sever que copiam més envant.

terra plena d'espines y s'extengué a forsa de lluytar contra les potestats humanes? El nom de Santa Águeda, conservat a Menorca a través de la dominació mahometana, pot molt be venir d'aquella època de persecucions, tota vegada que la verge siciliana va patir el martiri baix del Imperi de Deci, y es molt fácil que la devoció a la Santa s'extengués de bon' hora per la cristiandat y principalment per les illes del Mediterrá. (1)

Si podem estar certs de l'existència del Cristianisme a Menorca després de la predicació de Sant Pau o dels seus companys y sospitar ab fonament que tengué son bisbe propi ja dels primers temps, si be no en coneixem cap nom fins que comensa el sigle V, cal preguntar de quina metròpoli dependia, punt que ja es més difícil d'aclarir.

III

Les Balears hem vist que formavan part de la Provincia tarracense. Per coneixer el camí que seguia l'Esglesia en l'organización de provincies eglesiástiques traduí a continuació unes paraules de Thomassini, qu' escriu a la seua obra monumental «*Vetus et nova Ecclesiæ disciplina*» y que diuen d'aquesta manera: «Nos ensenyan, tant els Actes dels Apòstols com les Cartes de Sant Pere y Sant Pau, lo meix que l'Apocalipsis de Sant Joan, que primer foren fundades Esglesies en aquelles ciutats de provincia qu' eran mares y caps de les demás. Epiph. Hær. 68,69. Ni altre ni de mes llarch principi se pot cercar l'origen de les Esglesies metropolitanas. Falta no més que examinem en aquest capítol, amb quina auctoritat se crearen canònicament dins l'Iglesia nous metròpolis. Estavan fixes dins tot el món, exceptuada l'África, les metròpolis eglesiástiques a les metròpolis civils. Quant l'Emperador dividia alguna provincia en dues, el bisbe de la nova metròpoli civil pujava de categoría y esperava esser inscrit en el catálech dels Metropolitanas. Tal esperansa tenia fonament no despreciable, això es, en el dret canònich dels temps apostòlichs. Així es, que be cuydaren els cánons apostòlichs de Nicea y Antioquia que cada provincia tengués el seu metropolitá, qu' els seus bisbes se junthassen en concili provincial y que no descuydassen de tenir els camins ben arreglats pera poder anar ab facilitat a les ciutats metropolitanas.

(1) El nom de Santa Águeda apareix durant la dominació arábica a Menorca, y no hi ha dupte que es de la primitiva cristiandat de aquella Illa.

y allà consultar en comú els negocis de cada qual. Creada una nova Metròpoli civil, els bisbes de la novella província ja se reunían allà, y no a la antiga Metròpoli.» (1) Segons aquesta disciplina primitiva de l'Església, hauríem de dir que la diòcesis de Menorca, com les de les demés Balears, fonch sufragànea del Metropolità de Tarragona fins que el gran Constantí feu la nova divisió civil per la qual se partí l'Espanya en tres províncies; la Tarraconense, la Cartaginense y Galecia. Se feu aquella divisió, diu el P. Flórez, devers l'any 332; llevors y no antes comensá a ser província la Cartaginense tenint Metropolità peculiar fora del qui presidía a la Tarraconense y a Galecia per ser aquest fur inseparable de cada territori provincial. Segons lo dit en el tom anterior sabem que al nombre de províncies civils correspongué el d'altres tantes províncies eglesiástiques.» A pesar de tot lo dit, observa el citat Thomassini en el párr. IV que l'Església no seguí aquest cànón fins a-n-el punt de sempre subdividir o unir províncies, segons ho fésen els emperadors. Tal regla desde el principi s'aplicá sempre segons ho aconsellava la prudencia. No hem d'extranyar, així, que quant el P. Flórez descriu les noves províncies de l'Espanya citerior diga: «De les illes que cauen vers les Balears no consta que pertenesquessen a Espanya, y així no 'n feym memoria.» (2) El meteix autor a un altre part escriu, tractant la meteixa qüestió: «Aquella gran novetat (la divisió de Constantí) de les cinch províncies no contant la Tingitana d'África que no tengué unió amb Espanya en lo eglesiástich y no fent memoria de la separació de les illes Balears, se feu l'any 331 de Crist, poch més ó menys.» (3) En el primer tom ja havia escrit: «Pero així la Tingitania com les Balears sols tocaren a Espanya en lo civil, no en lo eglesiástich, porque jamay assistiren a nostres concilis.»

Masdeu, referintse al assumpto, diu: «En temps de Teodosi el gran o d'algun de sos fills se formá una sèptima província de les illes Balears, que fins llavors havían dependit de la Cartaginense.» No hi ha fonament per suposar més antiga aquesta mutació, porque el primer qui parlá d'aquelles Illes, com de província separada de les altres, fonch l'autor de la noticia de les antiguetats del Imperi, que vivía segons pareix en temps de Teodosi el jove. 4)

(1) Thomassini. P. I, L. I, c. XXX, II et III. (M. S.)

(2) Flórez Tom. V, Trat. 4, cap. 1.

(3) Id. Tom. 24, Trat. 62, cap. 1.

(4) Masdeu, Tom. VIII, § 7 y 8.

Dita provincia, que anomenaven de les Balears, comprenia les tres illes del Mediterrá, Mallorca, Menorca, Ivissa, amb altres dues menys considerables conegudes antigament, segons diu Plini, ab los noms de Columbaria y Capraria y ara ab los de Formentera y Cabrera. Ivissa, que llevors s' enomenava Ebusus, tenia per capital una ciutat del meix nom. Les dues ciutats més il·lustres de Menorca conservavan els noms púnichs de dos Generals Cartaginesos Jamnon y Magon. Conforme ab això, escriu D. Modest Lafuente a la seua Historia d' Espanya: «Constantí, separant la Tingitania de la Bètica y els governs de Galicia y Cartagena de la Tarraconense, deixá Espanya dividida en sis provincies y diocesis, a les quals Teodosi o qualqu' un de sos fills hi afagí les Balears». Entre tanta obscuritat, res en net se pot treure respecte de la dependencia de la Diòcesis de Menorca durant aquells primers sigles. ¿Dependí, axí com en lo civil, de Tarragona o de Cartagena ó de Palma succesivament? Cap document tenim que nos permeti afirmarho; guardan silenci complet els monuments conciliars de l' època. No es extrany, per tant, que Scheltrate, a la seua obra *Antiquitas Ecclesie dissertationibus monumentis ac notis illustrata*, diga lo seguent: «De la provincia de les Illes Balears, això es, de Mallorca, Menorca y adjaents casi res ocorreix digne de notar: encara que sien conegudes les ciutats de aquestes tres Illes, y se crega que Palma era la seua Metròpoli civil; res no obstant especial he trobat en els monuments de la Iglesia que nos inclini a jutjar la dignitat metropolitana d' aquella ciutat en lo eglesiástich.» (1) En tot y esser cosa tan obscura, no han faltat escriptors qu' han fet castells al ayre afirmant que les Balears dependiren de la península ibérica. Se fundan principalment en una divisió de Diócesis feta per Constantí, atrevintse a dir alguns que l' Emperador vengué a Espanya y feu reunir concili a Toledo per aqueix objecte, mentres altres suposaren s' era feta tal divisió en el Concili de Illiberis, convocat, segons ells, y presidit per l' Emperatriu Santa Helena acompanyada del seu net Constant. No cal entretenirnos en refutar aquesta suposada divisió de Diócesis; els qui coneixen la nostra histo-

1) De Provincia Insularum Balearium, Maioricæ nimirum, Minoricæ, et adiacentium, vix aliquid notatu dignum occurrit: licet enim tres istarum Insularum urbes notæ sint, et inter eas Metropolis civilis fuisse credatur; nihil tamen speciale in monumentis Ecclesiæ a me repertum est, quo istius urbis Ecclesiæ Dignitatem Metropolitanam iudicemus. (Antiqu. Eccl. Dissert. mon. ac not. Illustr. opera et stud. Emman. a Scheltrate, S. T. D. Biblioth. Vatic. Præf. c. VII. § 7. p. 291) (M. S.)

ria eglesiàstica prou saben que la rebutja per falsa la sana crítica. Però en cas y tot de que fos vertadera, no per aixó la podrián aduir els historiadors balears, tota vegada que les illes no hi figuren en tal divisió. Tot lo que s'ha escrit respecte d'aquesta qüestió va ser mal forjat demunt la divisió que de les províncies del seu Imperi feu l'Emperador Constantí.

Entretant la Diócesis menorquina anava cobrant importància y pujava de cada dia el nom dels seus cristians. S'aixecaren temples, la paraula evangèlica ressoná dins aquelles parets consagrades, y els feels s'hi aplegavan en torn del seu Pastor que los ensenyava y enfevoría. Mes si la predicació havia vensuda l'impietat de la Menorca pagana, no així havia ofegada la perfidia d'altres contraris poderosos, reliquies d'un poble espargit per tot el món. Arruinada y destruïda Jerusalem, anáren vagant per la terra, sense patria ni fogar, els jueus qui pogueren escapar del perill, y ja llavors infestáren molts d'aquells fugitius les illes Balears. Comensant el sigle V, tenia el judaisme gran força y prestigi dins Menorca, ahont hi havia una Sinagoga. A les hores la península ibèrica era invadida, com tota l'Europa, per els barbres del Nort; els *sueus* á Galicia, els *alans* a Lusitania, els *Gots* a Catalunya y els *vándals*, qui més tart havían de ser dominadors de les Balears, se tiraven impetuosos y destructors a la Bètica. La guerra y l'extermini entre la brava gent novella y la gastada generació romana cubria de cadavres les terres espanyoles, mentres Menorca seguía pacíficament baix de la dominació romana del baix imperi, professant la fe cristiana, a pesar dels molts que la contrariavan aferrats a la lley antiga del judaisme. La Providencia, qui sempre dona el remey segons la malaltia, enviá a l'Esglesia menorquina un home extraordinari, entregá aquell bacle pastoral a un sacerdot de gran nom, ciencia y santedat. Era aquest el bisbe Sever, que alguns sense prou fonament han anomenat Sant Sever. (1) Poques noticies biogràfiques sabem d'aquest insigne prelat.

(1) El Dr. Antoni Roig, prevere, natural de Mahó, Rector que fonch de la vila de Felanig y més tart Canonge de la Seu de Mallorca escrigué un opuscle «*De sacris apud Minorem Balearem Antistibus Severo potissimum, deque istius epistola exercitatio et in eadem epistolam animadversiones.*» L'obra es notable per la erudició y sana crítica que revela. Está escrita en llatí, llengua que se coneix manetjava be l'autor, encare que més donat a la ampulositat y enrevesament de formes y frases que a la puresa d'estil y bondat de gust literari, motiu per el qual la seua lectura se fa pesada. Aquest autor, poch descuydat en crítica històrica, a una de les advertencies preliminars, referintse a si Sever era Sant, diu lo següent: «*Popularibus nostris Severiana notitia non tam im-*

Desconeguda per complet la seua patria, (1) oculta la seua juventut, ignorada, la seua elevació al estat sacerdotal, apareix la figura de Sever en el món cristià revestida de la plenitud del sacerdocí, rodetjada d'un poble qui l'escolta y el segueix, resplendint al costat dels grans Bisbes y Doctors qu' a les hores brillavan dins els termes amplíssims de l'Esglesia Catòlica, Agustí a l'Àfrica, Jeroni a Palestina, Orosi y altres a l'Espanya, capdills esforsats de la ciencia teològica qui defensavan l'integritat de la doctrina catòlica contra les heregies qui per tot arreu anavan extenentse y eran causa, no sols de la perturbació dels enteniments, sinó també dels odis que produïan les guerres y revolucions socials tan pesades y opressoras per l'Esglesia. La península espanyola atravessava una cruel temporada; els barbres, en sa major part idòlatres o heretges, y tots ferosos y sanguinaris, assolavan les seues encontrades y destruïan l'imperi agonisant d'Honori.

Mes si gran era la tempesta, destres foren els timoners qui guiavan les naus diocessanes, y entesos y valents els qui contraven la vertadera ciencia cristiana. Entre els impugnadors de l'heresia y defensors de l'independencia de l'Espanya catòlica a principis del sigle V veym brillar un personatge de gran merit y virtut, Pau Orosi, fervorós y sabi prevere de Braga. Aquest sant sacerdot, qui tant y tant be va escriure les desgracies de la patria, per assegurar-se més en la bona doctrina contra els heretjes que combatia emprengué un viatge a l'Àfrica per rebre lliçons del seu mestre Sant Agustí, y d'allà, aconsayat per

butis quam tinctis, quibus e Sac. Interpretibus, et ex Augustiniano Sodalitio, et e Balearibus Historicis nonnulli suffragantur, eo Severum officio colere solemne est, ut eius nomen efferentes, *Sancti* vocabulum præmittant. Sed neque patriis, neque externis religionibus illud consecratum reperimus. Jacobus etiam Caresmarius Præmonstratensis Canonicus, Cathalauniæ splendor suæ, Ecclesiasticarumque Hispaniæ Antiquitatum infatigabilis indagator, Domenechii, et Aymerichii, hac in re diligentiam longo post suam relinquens intervallo, cum Severos *Sanctorum* nomine insignitos, plusquam decumano labore, numerandos suscepisset duorum supra triginta syllabum texuit. Nostratem in illis non annumeravit, quem tamen Ecclesiasticos inter inter Scriptores cognomines, paucis interiectis, his verbis locat: *Severus Minoricensis Episcopus*. «Quorsum igitur pedem inferremus, quo intulisse piaculo esset?—At *Sancti* illum præconio laudatus iam sæpius vero laudandus Scriptor prosequutus est. Haud secus, ac Episcoporum quemlibet ea tempestate, apud Græcos nostra, fidelium quemcumque Apostolica, eodem ornari moris erat, reponerem. (Pag. 16, § XVIII).

(1) El Dr. Roig a l'obra citada escriu ab molt bon acert: «Sunt qui Janmotana in domo, memoria nostra, Templo, cui Deipara a Rosario nomen, e regione opposita, Severum natum aiant. Apage canoram nugam».—Desfà també l'opinió de que fos monjo de Sant Agustí, aduint testimonis de gran valor, y acaba dient: «Nihil testimonio, nihil coniectura confici posse animo assequor ut augustinianis Eremitis Severum adsciscere queamus.»

aquest Prelat, partí cap a la Palestina a consultar y rebre el parer del gran penitent y Doctor máxim Sant Jeroni. A les hores un fet extraordinari tengué lloch a n' aquelles regions del Orient, la trovalla de les reliquies del primer mártir Sant Esteve, un dels miracles més principals y autèntichs de l' historia de l' Esglesia que produhí una sensació inmensa y va arribar a noticia de totes les Esglesies del món per cartes en forma d' Encícliques del prevere de Jerusalem Luciá, qui fonch l' instrument de que se valgué Deu per descobrir maravellosament el sepulcre que guardava tan sagrat depòsit. Jerusalem, centre d' un pelegrinatje ahont hi afluían els cristians a milions, llavors contava representants de totes les provincies, y els miracles se multiplicavan per tota la terra. Fets tan portentosos entussiasmavan la fe dels cristians de Palestina quant hi arribá Orosi. Entre la multitud hi havia allá un altre prevere de Braga, Avit, qui aprofitá la tornada del nostre sabi per remetre a-n-els seus compatriotes un poch de pols sagrada de dins el sepulcre de Sant Esteve. «Jo vos enviay aquest piadós tresor escrivía, y una traducció llatina de la carta encíclica de Luciá». Orosi, després de cumplida sa missió y haver rebudes les lliçons de Sant Jeroni, de retorn, fonch el primer qui portá al Occident tan preuades reliquies, y l' illa de Menorca la primera terra occidental qu' en va sentir l' influencia maravellosa, escampantse per tot el món cristiá la noticia dels miracles que dins aquella Esglesia obrá Deu per l' intercessió poderosa del Proto-mártir Sant Esteve. D' aquí qu' el nom del gran Pau Orosi y del Bisbe de Menorca Sever sían inseparables dins l' historia. Partí de l' Africa Orosi cap a Menorca, y allá desembarcá y depositá a una Esglesia les reliquies que duya a la seua patria per encárrech d' Avit. Segons pareix, tenia pensat Orosi anarsen a Espanya, però les noticies desconsoladores que li arribaren de sa patria l' obligaren a pensar en retrocedir altre volta cap a l' Africa. Entre tant les sagrades reliquies que tenia allá depositades y que els feels menorquins havían rebudes amb demostracions de singular alegria y de fonda veneració, comensaren a escampar llum en els enteniments qu' encara dormían dins les tenebres y a pegar foch a les voluntats gelades per la fredor de l' infidelitat. Els cristians de Menorca a-n aquelles hores solemnes presenciaren obres estupendes de la misericordia de Deu vejent créixer en poch dies per miracle el nom dels seus germans en Jesucrist.

Millor que ningú nos contarà lo succeit el meteix Prelat de l'

Esglesia menorquina a la carta extensa y edificant qu' el meteix any 418 enviá a totes les Esglesies de la cristiandat fent relació senzilla de lo que li acabava de succeir y ponderant la benignitat de Deu que se complau en exaltar fins y tot les despulles venerables dels qui foren els seus servents. El document es llarch, interessant y curiós y está tan ben sentit, tan saturat de Sagrada Escripura, respira tal dolsor espiritual, acusa un zel tan apostòlich y revela un candor tan primitiu qu' un quant el llegeix se sent deliciosament transportat a-n aquella terra beneida y a-n aquells dies de ventura y de fervor que tan be descriu el Sant Bisbe. La carta que trascrivim, traduïda del llatí a la nostra llengua, es sens dupte el monument més important de l' època qu' historiam, únich qu' en resta d' aquells temps obscurs y llunyans per aclarir aquesta fas de l' Esglesia de Menorca com may esplendent y vigorosa en virtuts cristianes y fins y tot enriquida amb joyes exquisides de perfecció evangèlica conservades dins la cel·la solitaria de floreixent monastir.

Diu axí el document:

«A n' els santíssims y beatíssims senyors bisbes, preveres y diaques y a l' universal fraternitat de tot el redó de la terra: Sever bisbe, necessitat de la misericordia divina, salut en Cristo Redemptor nostre:

I.—Com sía cosa honesta y honrosa, segons nos amonesta l' arcàngel Rafel, descobrir y mostrar les obres de Deu, es sens dupte molt perillós callar y encobrir les maravelles de Cristo, les quals tenen major gracia y ornament si se contan amb estil comú y senzill; porque la bellesa y elegancia de la virtut en tant s' encobreix en quant se desfressa amb paraules superflues y redundants. Per lo qual comensaré a contar les grandeses que Cristo se digná obrar entre nosaltres amb un estil no compost, sinó pla y vertader.

II.—L' Illa de Menorca es una de les Balears, el nom de les quals queda publicat en los escrits dels autors profans. Jeu entre la Mauritania Cesariense y Espanya, casi a igual distancia, tancada dins termes molt estrets, aixó es, de llarch trenta mil passes y tres mil d' amplaria. Cosa d' advertir porque s' entenga el secret de la divina providencia, que no sols entre els homes, mes també entre els llochs esculleix lo més despreciable y vil del món. Axí que en aquesta illa, la qual en grandaria y calitat es de les derreres del món, hi ha dos pobles als quals els Cartaginesos donáren el sér y el nom; anomenat l' un *Fam-*

non, al ponent, y l' altre *Magon* al levant. D' aquets dos llochs ha poch m' han encarregat a mi el menor dels mortals el pes del ofici sacerdotal. *Famnon* té per singular y antiga prerogativa de Deu, y avuy día encare ho veym, que no hi pot habitar cap juheu de professió; y axí, segons es fama antiga y constant, quant alguns s' atreviren a viure en aquell poble, tot d' una los prenían greus malalties, o morían de mort repentina o trossetjats per temibles llamps; de manera que cap dels juheus, escalivats amb la fama de cosa tan gran y singular, ja may ha volgut posar peu en aquest lloch. Y això no ho tenim per faula, com vejem que allà tampoch s' hi troban llops, ni reboles, ni altres animals danyins, sía veritat que dels altres que son profitosos pera el sustent del home, n' hi ha molts. Es encara major maravella que haventhi allà forsa de serpents y escorpins, no tenen verí.

Donchs estant el poble de *Famnon* lliure de Juheus, els quals en maldat y feresa son molt parecuts a-n-els llops y reboles, no atravint-se a habitar allà ni de pas, al contrari *Magon* estava tan rebblida d' aquestes culebres y verinosos escorpins, que cada día l' Esglesia de Cristo era gravissimament mossegada per ells. Mes Deu ha dispost qu' aquell benefici y privilegi corporal s' haja convertit y renovat en espiritual; això es, que la generació de vívores, com queda escrit, la qual s' encenia contra nosaltres ab verinoses mossegades, ferida de sopte per la virtut soberana haja vomitat el verí pestilencial de l' incredulitat.

III.—Perque en aquests dies que jo, encare que indigne, he estat promogut al ofici sacerdotal, cert prevere de coneguda santedat, venguent de Jerusalem restá alguns dies a *Magon* y no podent passar a les Espanyes, com desitjava, resolgué tornarsen a l' Africa. Com hagues a les hores resolt dur a Espanya les reliquies del beneventurat Sant Esteve, que poch ha s' eran trobades, les col·locá per revelació del meteix mártir a l' Esglesia de dit poble. Per lo qual tot d' una ab la caritat del Proto-mártir, s' encengué aquell foch qu' el Senyor ha portat a la terra y vol que cremi en nosaltres. Perque de seguida la nostra fredor s' encengué en nostre cor que quedá fet una brasa com está escrit, cremant dins de nostres pits el zel de la salvació de tota aquella multitut. De seguida se romperen les relacions y tracte fins a negar el bon día a-n-els Juheus y convertirem la caritat en odi temporal per amor a la seua salut eterna. Y així altre cosa no se veyia per les plas-

ses mes que bregues y conferencies sobre la lley y dins les cases disputes sobre la fe.

IV.—El poble dels Juheus principalment s'aguantava per l'autoritat y poder d'un tal Teodosi, qui no sols entre els Juheus, mes també entre els Cristians del meteix poble, credit y en doblers era el primer. Fou per ells el Doctor de la lley y (usant les seues paraules) el Pare dels Pares. A la Ciutat havia exercit tots els carrechs de la cort y era estat defensor y ara es patró del municipi. Els cristians humils de cor y pobres de forces, però superiors per la fortalesa de la veritat, demanavan el patrocini de son Patró Sant Esteve; mentres qu'els dos exèrcits, senyalat el día de la batalla, feren tragues per breu temps, de lo qual s'en alegraren els Juheus. Perque mentres tant Teodosi, en que tenia la sinagoga posades ses esperances, tornaria de l'Illa de Mallorca ahont era per veure unes heretats que allà tenia. Tot d'una que Teodosi sabé per els missatgers lo que passava, de retorn amb sa presencia y autoritat espantá a molts, y moderá un poch, encara que no apagá de tot l'incendi de les disputes, ans be cobrant després major forsa la flama de la fe, abrasá al poble vehí, y cumplintse lo que escriu Salomó qu'el germá qu'ajuda y favoreix a son germá será com una ciutat forta y armada, determinaren molts de sirvents de Jesucrist, no fent cas del treball del camí, emprar totes ses forces en tan santa empresa.

V.—Mentres estava pendent el plas de la batalla, ab quines armes nosaltres nos preparaven ho declara el monitori o avis adjunt a-n aquesta carta, el qual volguerem que sortís a Mumno per instruir als altres (perque nosaltres necessitam esser ensenyats y ho demanam y en confiam de vostra beatitut); mes pera que se veja que tenguerem molt gran cura, segons les nostres forces, de la batalla qu'haviam d'emprendre, y que Cristo nostre Senyor, el reyne del qual no consisteix en paraules, sinó en la virtut, sense parlar nosaltres ni una sola paraula acabá y perfeccioná totes les coses ab son poder; y que sens haver suhat o treballat doná als seus una tan gran victoria, que ningú la podia desitjar o esperar. Entretant els hebreus exhortantse amb l'exemple dels Macabeus, estavan desitjosos de perdre les vides per la defensa de sa lley y ceremonies. Comensaren a dur a la Sinagoga, no sols els llibres de la lley, mes encara pedres, dardells, llanses y altres classes d'armes, per poder destrossar y véncer els esquadrons dels

cristians qui estavan armats ab la virtut del Esperit Sant.

VI.—Mentres se feyan els preparatius per la batalla ab singular fervor y coratge de cada part, uns y altres foren amonestats amb uns somnis o visions inefables y maravellofes, de les quals si jo no 'n parlás, sens dupte creuria amagar molta part de la gloria divina. Així veym que Sant Lluch contá un somni del apòstol Sant Pau dient com una nit haventli aparegut en visió un home de Macedonia, ell, mudant el propòsit que tenia, cap a Macedonia endressá el seu camí. Donchs ¿quant més gran es la gloria de nostre Senyor Jesucrist per haver volgut revelar a-n aquests mínims e indignes servents lo que l' Escriptura Santa no volgué encobrir que s' havia declarat al benaventurat apòstol? Usant, donchs, de la major brevedat, per no molestar a V. Beatitut, referirém sols dues d' aquestes visions.

VII.—Hi havia entre nosaltres una devota y molt religiosa muller per nom Teodora, la qual per l' enteresa y virginitat del seu còs, pel vot de la religió y per la significansa de son meteix nom era una viva representació de l' Esglesia. Aquesta va veure en somits una viuda nobilíssima, la qual m' enviava a mí (que per singular benefici de Deu y no per nostres mérits exercitam l' ofici de Sacerdot) unes cartes, oferintme tots els seus camps y suplicantme que jo los volgués sembrar. Me va pareixer que veyia un' altre viuda nobilíssima, perque prengues a mon carrech els seus camps qu' estavan fets un ermás y qu' a son temps ab cura y diligencia los contrás. ¿Qui es aquesta viuda nobilíssima, sinó aquella que matant sens pietat a Jesucrist, se deixá viuda a sí meteixa?—Aquestes dues visions son una meteixa en sentit, y trenta dies antes que se complissen, les declarárem a nostres germans, ja que no sabíam encara l' interpretació succés del somni.

VIII.—Entre els hebreus Teodor, el cual per trassa singular de la divina Providencia amb el nom y ofici de sacerdot, té alguna conveniencia y semblansa ab mí, revelá també, no sols als seus y a certa muller principal de la dita ciutat, mes encara a altres molts cristians certa visió antes que se complís el temps, per aquestes paraules: Anant jo a la Sinagoga, me sortiren al encuanre dotze cavallers que me digueren: ¿ahont vas?—Allá hi ha un lleó. Com hagués sentit jo aquest nom, comensi á tremolar, y preparantme per fugir, trobí un lloch del qual podia descobrir aquella visió, vaig veure uns monjos que cantaven ab maravellosa suavitat, amb lo qual caygué sobre mí més

gran paor, y si no m' hagués retirat a la casa de Ruben y d' allà a la de ma mare, molt depressa, no haguera pogut escapar d' aquell mortal espant. Mes ella vejentme esmortit, m' alliberá d' aquell perill y retgiramment. — Esta visió es molt clara y no te necessitat d' interpretació. Perque ¿quí es aquest lleó, sinó aquell de la tribu de Judá de la rel de David? ¿Quí es la parenta molt propinqua sinó aquella de la qual está escrit, *una tota sola es la meua parenta?* Sols presenta dificultat lo que diu qu' entrá á casa del juheu Ruben, espaordit per el nom de Lleó; pero això amb tota claretat nos ho declará el meteix lleó, el qual se mostrá formidable sols per salvar, com en son lloch se veurá; seguiguem el fil de la nostra narració.

IX.—De la Ciutat de Jamnon vengué ab mi á Magon una gran multitud, per trobarse a la partida dels servents de Deu, que pensavan havia de ser en aquest lloch; passant ab tan gran alegría el treball de aquest perillós camí, que caminaren trenta mil passes ab major goig, que si anassen á un lloch per recrearse. Tot d' una d' arribats, vaig enviar alguns clergues perque dassen avís als hebreus de la meua arribada, pregantlos se dignassen venir á la Esglesia. Perçè ells me respongueren que no los convenía entrar aquell día a l' Esglesia (tal volta per no contaminarse) perque era dissapte, solemnitat que no podían per cap manera violar. Vaig replicar que m' esperassen al menys a la Sinagoga, per quant ells temían quedar tancats entrant á la nostra Esglesia; suposat que no los duym á fer obra servil en dissapte, ans be á un exercici honest y loable, qual era la disputa de la lley, en la qual no s' havían de mesclar altres disputes, y finalment que si amb malicia y astucia refusavan la batalla y volían excusar la disputa, nos mostrassen quin precepte ó manament prohibía tractar y conversar en dissapte. A tot això feren gran contradicció, mes a la fí per paor d' aquell lleó vengueren a ma posada. Llevors los diguí: ¿per que, germans, vos sou ajuntats contra nosaltres, com si fóssem lladres, amb tantes pedres y armes, particularment en eixa ciutat, ahont se viu segons les lleys romanes? Nosaltres desitjam salvarvos ¿y vosaltres ens voleu perdre y destruir? A lo que jo entench, no es cosa justa que tenguem tan diferent batalla; vosaltres vos preparau per xuparnos la sanch y nosaltres tenim l' anhel de salvarvos. Espantats els hebreus, comensaren a negar el fet y afirmant noltros en jurament perseveravan en negarlo. Jo a les hores per acabar d' una vegada la qüestió los vaig dir: Donchs

lo que jo dich se pot provar amb la vista ¿quina necessitat tenim de jurament? Anem a la Sinagoga y provarem a devant la vista de tothom la veritat o falsetat de lo que anau dient.

X.—Comensam a camíñar cap a la Sinagoga, cantant ab gran alegría un himne en honra de Cristo: el psalm era aquell qui comensa: *Periit memoria eorum cum sonitu, et Dominus in æternum permanet*, les quals paraules cantavan també els hebreus ab gran alegría. Poch abans d'arribar, unes dones hebrees (pens que fou permissió divina), cobrant nou coratge, nos comensaren a tirar grosses pedres, per impacientar als nostres; fonch cosa maravellosa, que havent-caigut una tan forta pedregada, no sols no féssen en dany, però ni encara en ferissen cap. Amb això (permetent el Senyor qu'els seus anyells s'oblidassen algún temps de sa acostumada mansuetut) tots a la una, per molt que nosaltres ho volguessem impedir, agafant pedres sens fer cas de la veu del seu pastor, y encesos per l'honra de Cristo més que per l'odi o desig de la propia venjansa, determinaren investir a-n aquells rabiosos llops; però, com he dit, entench qu'això fonch per permissió del bon Pastor y no per altre respecte humá. Finalment, per que no paregués qu'els nostres havían alcansada una victoria cruenta, cap dels juheus, ni encara maliciosament com acostuman, gozá fingir qu'fos estat ferit. Y perque sempre hem de fugir en tot de la mentida, dich que sols hi hagué un entre tots els cristians que volgué essemblarse a Acham, que, essent general Jesús Navé, escondí part de les despulles; y fonch qu'un catiu d'un cristiá, furtant qualque cosa de la Sinagoga, serví de pedra d'escándol a tots els demés. Y com un dels nostres hagués tirada una pedra a-n-els juheus, tal volta ferí al lladre a-n-el cap. Fonch avís pera que se recordas del seu cap, Cristo, y el perill poch ó ningún, y per tal causa contribuí á que el criminal confessás la seua culpa, y els altres avissats amb l'exemple present no s'atrevissen a cometre semblant delicte. Com tots els juheus foren fuyts, nosaltres nos apoderárem de llur Sinagoga, de la qual ningú s'atreví a robar cosa alguna, ans be tot d'una feu flamada tota, cremant tot quant hi havia dins ella, exceptats els llibres y l'argent. Trobarem necessari guardar els llibres sants perque no fóssen profanats, y tornarlos l'argent per no donarlos motiude queixa del nostre llatrocini ni del seu dany. Abrasada la Sinagoga ab singular espant de tots els hebreus tornarem á l'Esglesia cantant himnes y dant gracies al autor de nos-

tra victoria, pregarem fos servit destruir y assolar les coves de la perfidia y illuminar ab la llum de la fe la cega incredulitat dels cors tenebrosos d' aquella gent miserable.

XI.—Entre els juheus fonch Ruben l' escullit del Senyor perque fos el primogènit entre tots: pegat un gran crit qu' omplí d' alegria els cors de tots, pregava que l' alliberássen dels vincles de la superstició judáica, y així, fet primogènit de Jacob, rebé la senyal de la salut y de les hores sens allunyarse jamay del nostre costat, repren la duresa de la seua gent. Tres dies, si no m' engan, son passats, fent els nostres oració, y perseverant els juheus en sa perfidia. Després d' això vengué Teodor rodetjat d' un gran esquadró dels seus, al lloch ahont estavan les parets de la Sinagoga (les quals tirarem també en terra després de la conversió dels juheus) y allá ab ells se juntá la multitud dels cristians. Estant en aquell lloch disputant de la lley, com Theodor fes befa y escarni de tot lo que li objectaven, y el poble vejés que no'l podia convéncer en rahons y forses humanes, determiná demanar socors al cel. A les hores aixecant tots la veu en gran cridoria digueren ¡Teodor, creu en Cristo! Fonch verament admirable la misericordia del lliberalíssim Senyor que nos concedí molt més de lo que demanavem amb un miracle de la seua omnipotencia. La forsa d' aquelles paraules feren una mutació dins les orelles dels hebreus: y el qui en temps passats feu que quatre leprosos saquetjassen els campament del rey d' Assiria que tenia sitiada Samaria y el qui per medi de Gedeó feu trosos l' host de Madian guanyant trecents homes una gran y senyalada victoria sens pena ni treball fent que els inimichs espantats se destruíssen uns als altres; de la propia manera era feu per miracle qu' aquesta veu fos entesa de diferent modo que s' havia pronunciada; cregent tots els hebreus qu' havian dit: *Teodor ha cregut*. Ab lo qual, pensant qu' el capdill principal de sa perfidia havia cregut en Cristo y rebuda la santa fe, tots a la una tremolant, quant no hi havia motiu de temor, romanguéren espaordits; y llurs dones, desfets els cabells, corrent y udolant ab feresa acusavan y reprenían el nom de Theodor, diguent: *¿O Teodor y qu' has fet?* mentres els varons, uns fugían y s' amagavan per cingles y roques y altres per viaranys y paratges ocults cercavan lloch a redors.

XII.—El meteix Teodor, ple de por y d' espant compregué ab claretat que en los de la seua gent s' executava la sentencia divina que

diu: Fuix l'impío sens que ningú el perseguesca. Però en el cas no se pot dir que no fóssen perseguits, porque los encalsava aquell terrible lleó, el qual desde el lloch de la Sinagoga, com havia estat revelat a Teodor, havia pegat un gran bramul per medi dels monjos, qui omplí d'espant a sos inimichs. Estant, així, Teodor en el meteix lloch ahont el lleó li havia feta tanta por, y pensant dins si meteix aquella turbació, sentint no més el nom d'aquell lleó, sens veure ninguna senyal de feresa, porque sols veyá els qui cantavan; desemparat dels seus, procurá escaparse. Ruben qui segons hem vist, ja s'era convertit, vejentlo ple de paor, descolorit y sens veu, s'acostá a ell y ab paraules dolces y amoroses l'exhortá a la fe de Cristo, posantli devant l'exemple de la seua conversió y mostrantli la casa ahont se podía arredossar y alliberar d'aquell perill, y casi el va convéncer.

Mes per contar ab fidelitat tot lo que passá y pera que vosaltres qui no cercau l'ornament de paraules, sinó la veritat senzilla, l'escolteu ab major gust, vos posaré les meteixes paraules de Ruben sens afegir ni llevar cosa alguna. Deya donchs: *¿Que tems Teodor? Si vols quedar lliure y sens por, y viure rich, honrat y respectat de tots, creu en Cristo, com jo hi he cregut. Ara tu estás dret, y jo assegut en companyia dels bisbes; si tu creguesses estarías assegut y jo dret devant tu.* Sentint Teodor aquestes paraules amb fonda atenció nos digué: «Jo faré lo que voleu. Rebeu la paraula que us don; però daume llecencia de primer parlar ab ma gent, per treure amb aixó major profit y fruyt de ma conversió. Tal promesa de Teodor fonch rebuda amb una alegría extraordinaria. Y axí, uns li daven amorosament besades de pau, altres l'abrassavan, altres li prenían les mans, y tots se tenían per venturosos si podían entaular conversa amb ell. Partí Teodor molt alegre amb la tendre rebuda que li havían feta els nostres cap a ca-seua, encare que un tant acongoxat, porque, si be havia entrat dins la casa de Ruben, segons la visió tenguda, estava concirós porque no s'havía cumplida la segona part de la visió, axó es, que no havia anat a casa de la seua parenta; la qual després de tres dies rebentlo dins sa falda maternal l'acabá d'alliberar de tot dupte. Ab això anarem nosaltres a l'Esglesia cantant himnes y diguent: *Benehit es el Pare de les misericordies y Deu de tota consolació, el qual doná aygua a nostres caps y a nostres ulls font de llágrimes pera poder plorar els ferits de nostre poble.*—Celebrats els sagrats misteris, sortint de l'Esglesia, nos sortí a

camí una gran multitud d' hebreus, pregantnos tots a la una poder rebre de mí, encare qu' indigne pastor, el caràcter o senyal de Cristo. Tornarem a l' Esglesia, y donant gracies a Deu de tot cor, gravarem tot d' una a llurs fronts la senyal de la salut. Mes ¿quina llengua bastará per contar lo que obrá la virtut de Cristo a-n aquells que espaordits s' eran retirats y escondits a lo més ocult de les coves y boscatjes? Sens dupte se podria fer una particular historia de la conversió de quiscun. Però com no 'ns es possible contar tot lo que passá, també sería molest callarho tot. Per tant, ajudat amb vostres oracions vos contaré un miracle de Cristo, segons nosaltres ho hem entés, de dos personatjes dignes de fe y de vida aprovada.

XIII. — Dos juheus principals, Meleci germá de Teodor, y Innocenci, qui, fugint de la ruína d' Espanya, era vengut a-n aquesta illa ab tota sa familia (així ho contan ells meteixos baix de jurament solemne) s' eran retirats á una cova o penyal, juntantse amb alguns altres juheus de llinatge humil y baix dels quals havían escullits aquests dos per principals capdills de sa retirada. Donchs determinaren els altres enviar dits dos personatjes, els quals eran d' edat robusta y animosos, a-n aquesta ciutat, per que vejessen y regoneguessen lo qu' aquí passava. Llavors digué Meleci a Innocenci: ¿Qu' es això, germá, que no puch desferrar del meu cor una paraula blasfema, segons ensenya nostra religió? Perque desde que el poble dels cristians ha dit ab veu alta que mon germá s' era convertit, no tench altre cosa dins el meu cor y a la llengua, més qu' aquestes paraules que fins avuy jo del tot ignorava; Cristo, en ton nom. Les quals com més pretench desferrar de mon pit, més fort s' *arrelan dins ell*. Respongué a les hores Innocenci: En efecte, jo entench qu' es cosa de Deu, qu' aqueixa paraula que tu dius, y sabem molt be tots que jamay tengué cabuda dins ton cor que ta boca se digná pronunciarla, estiga ara tan fortament aferrada dins ton pit. En tot això te deman que traballes en desfer tals faules y desviar pensaments tan pesats y molests. Llevors Meleci comensá a alborotarse y a pegar uns crits tan forts y confusos que molt be compregué Innocenci, no sols ab los visatjes de la cara, sino ab la figura exterior de tot el còs, que estava bregant dins son pit. Y com dit Meleci advertís que tot allò li aprofitava molt poch, afegí encara més, comensant a parlar paraules descompostes y deshonestes y a pegar roncos y riallasses com un qu' está begut o rabiós, però tot' aquesta colla no bastá

per extingir o desferrar de son cor el nom de Cristo, el qual com a foch ardent havia penetrat dins lo més fondo del seu pit. Y així girat a Innocenci li digué: ¿Qu' es axó, germá Innocenci? Tot nos va tort y en contra, porque ni ab paraules blasfemes ni amb accions deshonestes puch desferme del nom de Cristo; y lo qu' es més, sent dins mí no sé quina cosa que m' está sempre repetint a pesar meu el *nom de Cristo*. A-n aquestes paraules respongué Innocenci: De nostres propies orelles havem nosaltres sentit qu' els cristians han publicat que ton germá Teodor, home el més preeminent en doctrina, edat y santedat, s' es convertit a la fe cristiana ¿com, ido, tu, mogut per son exemple, no procures deixar la religió judaica? ¿Perque perdem més temps a-n aquesta horrible y espantosa soledat? ¿Fins a quant hem de patir aqueixa fam que nos consumeix? ¿Per quina causa hem de morir de fam y assedegats y enrevenats de fret enmitx de tanta gelada? ¿Perque, finalment, hem de sufrir (tant de temps com el patim) el secret horrible del nostre miserable allunyament? ¿Per ventura per escapar dels lladres o de les lluentes armes dels barbres? ¿Per ventura vol beure nostre sanch aquest poble tan misericordiós a-ne qui hem vist tantes vegades derramar llágrimes per causa nostra? Recordemnos, te prech, a-ne qui dels nostros han fet dany o han injuriat de paraula. Tornem, donchs als innocents y pacífichs, a-n-els quals, encara que inimichs, no havem nosaltres agraviat. Se fasse lo que Deu vulga.—A-n això respongué Meleci: Jo entench, Innocenci, que tu, encare que molt entés en les llengues llatina y grega y en el coneixement de la lley, t' has oblidat de lo qu' el Senyor nos diu per son profeta Ezequiel: L' anima qui pecás morirá. Perque si has llegit això ¿com penses que me podrás dur a la fe de Cristo amb l' exemple de mon germá Teodor? Té ell sa propia ánima, y per tant son propi delictes, el qual si jo no deix a mon Deu no me danyará. Pos per testimoni a-n aquell Senyor qui tregué nostres Pares de la terra d' Egipte, que si les borrasques de l' hivern no m' impedissen, m' embarcaria tot d' una dins qualsevol navili per anarmen pel mon, sens que m' aturássen ni l' afició a mes heretats ni l' amor de la familia, tot lo qual estim molt poch quant pot forsarme a negar el Deu de mos pares. Y per lo que fa a-n-el consell que me dones de tornarmen a la ciutat, es molt vá ton parer; y molt m' admir de que, essent tu un home tan prudent y docte, no te fasses cárrech de lo qu' ha d' esser de nosaltres vejent que Teodor, qu' era una columna de la nos-

tra Sinagoga, en qui se fundava tota nostra esperansa, es estat induit a apostatar. Per lo qual judich que será consell més saludable que nos n'anem a la meua heretat y nos apartem de la presencia dels cristians, y allà podém estar retirats fins que, quant venga temps oportu, nos n'anem a pelegrinar. Perque, segons veig, en aquest' illa ha crescut tant l'odi contra els qui professam nostra religió, que no pot ja conservar la fe de nostres pares el qui no se resol a deixar patria: donchs ¿per qué no prenim el desterro voluntari a-ne que nos obliga, com veym, l'avorriment que tots nos tenen? Resolta ja la partida entre tots dos se posaren en camí. Mes entrant per un viarany molt estret, cegantlos la llum de sos ulls les tenebres de sos pensament, venguéren a perdre el camí que duyan, y se trobaren perduts dins un paratge desert y lluny de remey. Y com vejéssen que les espines les ensangüentavan els cosos, caygué demunt ells tan gran congoixa, paor y desesperació que perforsa confessaren que tots aquells traballs los succeían per just y secret judici de Deu, a causa de llur incredulitat. Comensaren a invocar el nom de Cristo, el qual fins llevors quant les venía al pensament procuravan enjegar, y ab els peus sangonents prengueren el camí de la ciutat sens darsen compte y contra llur voluntat. Arribats que foren, tremolant s'enteraren per curiositat de lo que passava, saberen que Teodor era encara juheu y que els cristians no li havían feta violencia. De lo qual meravellats y no acabant de creure lo que les passava, s'en anaren a la casa de Teodor, a-ne qui trobaren qu'acabava de dinar; ell los rebé amb alegria preguntantlos per quina causa s'eran ausentats de la ciutat, y enterat de tot quant les havia passat va riure y s'admirá.

XIV.—Passats els tres dies, aparellantse Teodor per fer un enrahonament amb los de la seua rassa y animarlos a rebre la fe de Cristo, sufrí d'ells algunes encontrades. Perque casi no n'hi hagué cap que no cofessás haver experimentat en sí la virtut y poder de Cristo meteix. Primerament hi havia un nebot de Teodor, anomenat Galileu, el qual (corresponent, com queda dit, els noms amb el misteri de lo que passá) amb gran enuig comensá a dir ab veu alta: Jo protest devant tots vosaltres que no puch permaneixer en la professió dels juheus, perque veig qu'entre ells hi ha molts de cristians, que me matarían si volgués permaneixer en el judaisme. Per prevenir el dany que m'espera vull retirarme a la Esglesia per escapar de la mort que sens

dapte m' está aparellada. Dit aixó, Galileu se preparava per fugir pensant haver dada cumplida rahó de sa conversió, y sens pensar llevors en les coses del altre sigle ni de la mort eterna, sens advertirho deya una gran veritat. Sentint això un home molt principal anomenat Ceciliá, el qual es estat elegit defensor d' aquesta ciutat, digué que Galileu parlava be y qu' ell tenia les meteixes causes y la meteixa ocasió de temer, lo qual doná coratje y confiansa en el pit d' aquell jovensá qui devant tot hom fugí depressa a rebre el premi de nostro Galileu, demanant a la nostra humildat que nos servissem deixar-lo amb el meteix nom.— Pero Ceciliá, qui era com a pare dels hebreus, havent consultat el negoci amb son germá major Florí, home d' igual auctoritat, parlá segons havem entés devant la congregació dels hebreus, y digué en substancia: «Jo qui amb auctoritat som entre vosaltres el primer després de Teodor, vos exhort y amonest, no com el jove Galileu tremolant, sinó que ab gran entusiasme vos protest, que deixant el camí torsut que duym, anem tots, si fos possible, a rebre la fe cristiana. Si acás eixa celestial virtut no fos prou per atreurens tots al coneixement de la veritat, jo y Florí mon germá, com no podem tòrcer vostra voluntat que va contra la salut espiritual qu' ara se vos ofereix, ab tota nostra familia, deixant les ceremonies y farses d' aquesta religió que no podem defensar, nos agregarem al nombre dels cristians y abressarem llur santa fe; perque veym bastant per convéncer amb un sens nombre de testimonis de la Sagrada Escripura no sols a tu, germá Teodor, que entre tots ets el més entés en la ley, sinó també a tots els demés, si no se resolen a abressar la veritat infalible que no se pot refusar». De tal manera fou sentit Ceciliá parlar als seus, y molts aquell meteix dia amb increible goig abressaren nostra santa ley.

XV.—Els prodigis que a les hores obrá el cèl, així com no los podem contar dignament, tampoch no es just callarlos de tot. Eran casi les set del día quant comensarem a celebrar la solemnitat de la missa del Diumenge, mentres estavam exhortant y catequisant als juheus, qu' hem anomenats, el poble cristiá saciat d' un goig inefable s' oblidá del manjar corporal, y axí passá la major part del día. Estant l' Esglesia un poch enfora de la ciutat, ahont quedavan col·locades les reliquies del sant mártir Esteve, tot el poble esperava la missa. Hi havia en aquell lloch dos monjos, als quals Deu havia escullits per testimonis de ses maravelles; estavan aquests asseguts demunt l' herba del camp

vehinat del portal de l' Esglesia; passant per davant ells un Senyor principal, anomenat Juli, acompanyat d' un altre, anant de la ciutat a la Esglesia, va veure un admirable prodigi (com també ho notà un d' aquells dos monjos) y ple de por comensà primer a cridar y després tornant en sí procurá ab la ma mostrar lo que no podia explicar ab la llengua. Era una esfera d' una llum bellíssima que representava la figura d' un home del tamany d' unes tasses, de tan gran resplandor y claretat, segons nos referí el meteix germá, que li aparagué qu' el sol amb tota sa llum queya en terra. Aquest abisme de claretat anava baixant darrera l' Esglesia ahon el poble s' era juntat, y arribá tan prop d' en terra que el dit germá, ple d' esglay, va anar fugint pensant qu' aquella esfera lluminosa havia pegat demunt la Esglesia; pero el seu company el detengué, creyent que aquella admirable llum estava més enfora. A més d' això, unes matrones hebrees, entre les quals hi havia la muller de Meleci de qui hem parlat més amunt, veient tan prodigiós espectacle desde llurs cases també jutjaren que la llum anava a caure demunt l' Esglesia. Nosaltres no gosam afirmar si aquella llum fonch algun ángel o el meteix Sant Esteve. El meteix día, casi a les quatre, poch antes de la visió, comensà a caure neveta de grum qu' els moradors d' aquesta illa anomenam en llur propi llenguatge *abgistiano*, y prompte comensà a sortir una olor com a de mel, tant, que havent tastat molts, li trobaren gust de mel dolcíssima. Advertiren alguns sabis que, com el meteix dia qu' aquests israelites eran sortits d' Egipte, aixè es, escapats de l' esclavitut de l' incredulitat, s' anavan obrant tals maravelles, les devían cotetjar ab los prodigis que llegim a l' Èxode, y així cregué tot aquest poble (que per veure a Deu a-n-el seu cor, mereix sens dupte el nom d' Israel) que se renovava el miracle del *maná*, y molts no sens fonament pensaren que les fonch mostrada la columna de foch qu' anava davant sos pares en el desert, pera guiarlos pel camí de la salut, havent escapat del forn y de les cadenes de l' esclavitut del vertader Egipte. En efecte, si consideram be lo que llegim a l' Èxode, no hi ha dessemblansa entre aquests miracles y aquells. Perque lo que consideraven neu era una llevor de *culantro* y tenia gust de mel, y la llum qu' aparagué es segur que tenia la forma de columna. Tots aquests prodigis havem eutés que foren revelats a-n-els germans qu' eran a Jamnon, perque molts d' aquells qui tenían el paladar disposat per assaborir les coses espirituals tastaren

aquella pluja de mel, y la columna de llum maravellosa també se mostrá a-n-els qui el Senyor tengué per dignes de tal sobirana visió. D'hont se veu qu' els jueus per tot el redor de la terra han de ser illuminats ab la llum de la fe, perque veym qu' en aquesta illa, qu' es com un *microscomos* o petit món, ha resplandit tant la llum de la gracia celestial qu' el succés d'aquests prodigis tan admirables es arribat fins a-n-els derrers termes de la vostra terra.

XVI.—L'endemá estavan tots aguardant ab gran desitg que Teodor cumplís sa paraula, el qual, segons pensam, ab justes excuses allargá algun tant l'esperansa de tots, dient que primer volía dur aquí sa muller, qu' havia dexada a Mallorca, perque si per cas sabia que son marit s'era convertit sens consentiment seu no quedás més forta en sa perfidia, majorment favorida y animada per les persuasions de sa mare qu' encara vivía y que d'aquesta manera, mal aconsellada, no s'apartás del matrimoni per causa de la religió de son marit. Havent manifestat Teodor aquests pensaments a-n-els cristians, quedaren satisfets de ses rahons. Però els jueus qui s'eran convertits comensaren a persuadirlo que no fes cas dels motius d'aquella tardansa, ab lo qual a la fi se resolgué Teodor a anar a tirarse dins els brassos de sa mare, segons en somits havia estat amonestat. Ab l'exemple d'aqueix senyor, fora ja cap impediment, vengué a l'Esglesia lo restant de la Sinagoga. Fonch cosa admirable veure qu' aquells vells doctors de la lley, sens disputa alguna y sense parlar paraula abrassavan nostra Santa fe y que, preguntantlos solament si volían ser cristians, tot d'una confessavan que creyan en Cristo y que desitjavan viure en sa santa lley. Entre ells n'hi hagué un qui tenía cent y dos anys (¡tan llarga vida passada dins les tenebres de l'incredulitat!) y sens haverlí casi dites dues paraules, desitjós d'alcanzar la vida eterna, alegre, encara qu' ajopit per l'edat, comensá a dir que volía a la fi dels seus dies arribar per medi de la fe de Cristo a l'infantesa espiritua!, pregantnos que tot d'una que poguésem amb el Sant Bautisme renovássem a millor vida els seus membres envellits.

XVII.—Alguns jueus qui per causa del temporal si havíen arredossats en aquest lloch, sens reparar en l'incomoditat que després passarién per prosseguir son viatge volgueren aturarse y abraçar la santa lley. Entre ells hi hagué tres dones hebrees de llinatge molt noble y principal, les quals permeté Cristo, per mostrar millor la gloria de son

poder, que romanguessen un poch en la duresa de sa incredulitat; una d'elles fonch Artemisia filla de Lectori, poch temps ha governador d'aquesta provincia y ara gosa 'l títol de comte, moguda esta senyora ab la conversió de Meleci son marit, dexant sa casa ab companyia d'una amiga seua y de sa criada y d'algunes esclaves, oblidada de sa propia flaqueza, se'n aná a abscondir a una cova dins una vinya molt enfora. Hi havia allá un celler nou y petit y al costat un safareig d'aygua també nou, que pareix que representava l'imatge d'aquest poble que havia començat a creure, perque, segons vegérem, lo most espiritual del nou testament se vessá dins aquests vassos nous. Donchs després que la dita muller hagué romasa dos dies en aquell lloch ab gran disgust de son marit quan rompé l'auca del tercer dia enviá una de ses serventes a dur aygua y observá que feya olor y tenia gust de mel, renyá la criada pensant que hi havia mesclada mel, però com ho negás, la volgué acompanyar al safareig y trayent ella mateixa l'aygua, va veure que s'era convertida en mel suavíssima y cridant a les demás companyes les ho feu tastar, per si ella tenia 'l gust estragat. Totes feren la prova y sentiren un gust suavíssim y cregueren que no era aygua ab mel, sinó mel puríssima. Plena d'espant mentres se disposava per tornar a la ciutat observaren que la rosada que era cayguda damunt les herbes tenia 'l meteix gust. Ab axó, arribada la matrona a la ciutat, contá lo succehit a son espós qui nos ho contá a nosaltres, y tot d'una, sens motar, posá 'l coll al jou de la fe. Lo meteix dia que la muller de Meleci ab la suavitat de la mel llançá l'amargura de l'infidelitat, dich, que 'l meteix dia que aquella filla d'Israel en lo desert sentí que l'estany antich y amarch de Mara ab lo sagrat llenyám de la creu s'era endolcit per miracle, fonch tan extraordinaria y celestial la olor que escampá tota l'Esglesia universal, que se mostrá clarament a tota la fraternitat la presencia del Esperit Sant, la qual abans sois uns quants havíem coneguda, y fonch cosa admirable que estant aquells dies lo cel seré y clar caygué una forta ruxada prevenint y avisant als hebreus qui volien convertirse a la fe, de sort que haventho advertit era casi un refrá: Mirau, ha plogut, donchs alguns se convertirán a la fe de Cristo. ¡Cosa verament estupenda! Mentres deyen axó sentíam venir alguns hebreus a pegar baulades a les portes de la fe, cumplintse lo que está escrit: Lo Senyor allunyarà la pluja voluntaria per sa heretat. No faltaren algunes altres hebreues, les quals primer refusaren anar darrera l'olor dels celestials bálsems de Jesús.

XVIII. — Entre elles hi hagué una venerable matrona qui tot d'una que sabé la conversió d' Innocenci, marit de sa germana, s' embarcá a pregaries nostres, perque ni ab l' eficacia de les paraules ni ab la força dels miracles may se volgué convertir. També la muller d' Innocenci estigué quatre dies seguits ab les orelles tancades a les paraules de la salut que nosaltres li oferíem. Y axí vegent que refusava de tot la medicina espiritual y que volía romandre en la greu y mortal malaltía de l' incredulitat y perfidia, sens jamay rendirse, ni ab prechs, ni llágrimes, ni ab les amenaces de son marit Innocenci, determiná una gran multitud de cristians, a súpliques del meteix Innocenci, anar a casa seua y mostrarli 'l sentiment de que una muller impedís una tan gran y general alegría. Però com tots los remeys fóssen vans, y ella tenia tancats los sentits á la predicació de la veritat, nos resolguerem a acudir al socors ordinari de l' oració, endreçant nostres pregaries a la divina misericordia quant l' humana impietat no los volía escoltar. Tres hores lluytá 'l nostre exércit ab les armes espirituals ab los himnes y oracions contra Amalech, enemich del nostre capitá Jesús. Resolts casi a retrocedir desconfiats, cobrant major força, encomanarem altra vegada a tots que fessen fervorosa oració, y tirats en terra vessarem moltes llágrimes; y havent tot lo poble qui allá estava, a la fi de l' oració, dit «Amen», la muller qui abans estava tan dura y obstinada començá a dir que creya en Cristo y volía esser cristiana. Y haventla alliberada dels llaços del dimoni, alegres mos n' anarem a les nostres cases.

XIX.—L' endemá, axó es, l' octava després que arribarem a Jamnon, determinarem tornárnosne, portant les riques despulles de tan senyalada victoria; però abans de sortir de la ciutat fonch servit lo Senyor dar a son poble, com a per viátich, lo compliment d' una nova alegría que sols parexía faltarnos. Aquella viuda parenta d' Innocenci, de retorn de la seua navegació, se tirá a mos peus y me demaná ab llágrimes l' admetés a nostra santa fe. A lo qual vaig respóndreli: ¿Per qué, oh muller, ab tan gran lleugeresa has volgut dexar tos germans? y contestá: També Jonás profeta, volgué fugir de la cara y casa de Deu; més a la fi casi forçat vengué á rendirse a sa voluntat. Rebeume, donchs, oh pare, no sols a mí, mes també a aquestes orfanetes; nodriunos ab la paraula de Cristo. Y diguent axó ab grans plors m' ofería dues filletes seues. ¡Cóm s' entendrí llavors tothom! La grandesa del goig ¡com feu vessar copioses llágrimes! A la fi rebí l' ovella

qui s'era estraviada y posantla dins l'asestador la vaig juntar ab la guarda del supré m pastor Jesús.

XX.—Verament aquests dies que han succehits tan grans prodigis, en que fossen abans de començar la quaresma, hem celebrat la festiuitat de la Pasqua ab la conversió de cinchcentes quaranta ánimes. No será per demés, encara que hajám dexades moltes coses, fer ara comptar que ningú de tan gran multitud, havent caminat trenta mil passes lluny de sa terra tot aquest temps, haja curat de casa seua o del manteniment y provisió de sa persona, o del amor dels seus parents, a michs o coneguts, postposantho tot a aquexa obra tan principal. Però lo que més nos maravella y consola es que la terra dels hebreus, qui tants d'anys feya que estava sens conrar, ha començat ara, axermada dels romaguers de l'incredulitat, a rebre la llevor de la divina paraula per a donar a son temps fruyt abundant de justicia, d'hon tením molt viva confiança que aquests nous sementers, nets de la malesa de la infidelitat, darán prest cullita copiosa de fe verdadera. Perque primerament han començat, no sols a tirar en terra y destruir fins los meteixos fonaments de la Sinagoga, sinó que també s'han ofert a pagar les despeses de la fábrica d'una nova Esglesia, y lo que més admira es veure com traginen damunt les espatles les pedres per l'edifici sagrat.

XXI.—Tot axó, entenga vostra Beatitut, ha obrat la virtut de nostre Senyor Jesucrist, desde 'ls quatre dies de les nones de Febrer fins als vuyt després del consulat onzé del emperador Honori y de Constanci, altra volta vencedor. Per tant, si vos dignau rebre la paraula d'aquest indigne pecador, armauvos de veres ab lo zel de l'honra de Cristo contra 'ls jueus, mes sia axó sols per l'amor de Deu y per llur salut eterna; perque tal vegada s'ha cumplit lo temps en que, segons escriu l'Apóstol, haventse convertida la plenitut de les gens, se salve tot lo poble d'Israel; car veym que ha volgut lo Senyor que a aquest recó humil del món se començas á encendre una viva cintilla que prenga y abrase tot lo redor de la terra ab l'incendi celestial de la caritat (1).

(1) Avuy dia no hi ha motiu per duptar de la autenticitat d'aquexa carta. Lo Cardenal César Baroni, qui va ser lo qui la va trobar, ho conta a les notes del Martirologi Romá, *ad diem* IIII augusti, d'aquexa manera: «Non præterimus eodem tempore Honorii Imperatoris, eiusdem Protomartyris reliquias esse perlatas in Insulam Minoricam, quarum virtute universa gens iudæorum, quæ Insulam incolebat, ad fidem Christi mirandis prodigiis conversa est. Extat de his insignis Epistola Severi Episcopi Minoricensis,

Axí acaba la autèntica relació que feu el Bisbe d' aquella antiga diócesis y que fonch rebuda ab entusiasme y veneració per els feels de totes les Esglesies del món. Testimoni, lo que nos diu un escriptor coetani, Evodi, bisbe de l' Africa proconsular (*ecclesiae uzalensis*), en lo llibre *De miraculis Protomartiris*: «Lo meteix día que entraren a l' Esglesia les reliquies santes del Benaventurat Esteve, en el principi de les lliçons canòniques també nos arribá la carta d' un sant bisbe anomenat Sever de l' illa de Menorca, y fonch llegida els feels desde la trona ab gran favor; la qual contenía les virtuts del gloriós Sant Esteve, qui á la dita illa, per la presencia de les seves reliquies, havia obrada la salut dels jueus allá convertits a la fe. La relació de tals fets produí tanta sensació que parexía que 'l Sant deya als feels, qui l' exalçaven y aclamaven ab grans mostres d' alegria: *Mirau, teniu un Màrtir*» (1).

Després d' aquexa manifestació espléndida de les victories del cristianisme menorquí dins totes les Esglesies, desapareixen dins l' historia les grans figures de Sever y d' Orosi, sens que se sápiguen més notícies de tals personatges. Com a recort d' un fet gloriós, queda encara, unit al paratge ahon desembarcaren les sagrades reliquies, lo nom del Proto-màrtir. Al visitar la *cala de Sant Esteve*, junta al port de Mahó, podém contemplar, los feels, la fonda petjada que imprimí la devoció

quam manuscriptam nacti sumus in Bibliotheca Vaticana, cuius fidei, et integritati adstipulatur Autor Commentarii de Miraculis S. Stephani, etc.» L' admeten Spondano, Pagi y Nicolau Antoni, autors de tota confiança. La traslladen íntegra com apéndix als llibres *De Civitate Dei* los Benedictins de la Congregació de Sant Maure; Martene (*De Antiquis Ecclesiae Ritibus*, Lib. I, Cap. I, Arct. VI, número 5); Tillemont *Memoires pour servir à l' Histoire Ecclésiastique des six premiers siècles*. Tom II, Art. 6); Fleury (*Histoire Ecclésiastique* Liv. XXIV); Gotti (*De veritate Relig. Christ. Tract. V, cap. I, num 12, § 11*), y moltíssims d' altres autors ne fan referencia y presenten com á testimoni autèntich la carta de Sever. Lo qui vulga conixer ab extensió les paraules textuais de tots los qui han tractat aquest assumpto, pot llegir les advertencies que posa 'l citat Dr. Roig á la seua obra, (pag. 37 ad 80) ahont exposa ab profusió los arguments en pro y en contra, essent aquests molt fútils al costat dels qui militen á favor. Com ara ja está admesa per tots los historiadors y critichs, no hem cregut del cas entretenirnos en reproduhir les rahons que 's troben reunides y ordenades en lo llibre citat.

(1) Per lo que fa a la autenticitat d' aquest passatge, diu lo Dr. Roig, qui begué a les primeres fonts, referintse a les paraules traduïdes: «Isthoc sane testimonio, cuius Baronius priora verba recitavit, non possum heic ego loci, et sæpenumero non uti libentissime, quoniam, licet ab Evodio haud datum esse probe teneam, ab Anonymo, eiusdem cum Severo, et cum Evodio ætatis, et Monacho, si Bertium audias, clerico fortasis et Viris præclarissimis in pretio habito, et ex opere in quo multa bona sunt, et in quod multa e Severiana opella translata, dictum esse nullus dubitem». (Op. cit. § XXX, pag. 31).

del Sant a aquella illa benhaurada, petja que no ha poguda borrar lo temps, que tot ho gira y ho esborra fins a perdre tot recort. Estava a les hores Menorca en plena dominació romana. Per lo contengut de la carta podém suposar que no hi eren arribades les revolucions socials que afligien les provincies del continent y que foren tal volta causa ocasional de que les reliquies del Sant Màrtir quedassen definitivament per gloria del nom de Jesucrist a aquella Esglesia.

No durá molt, emperó, aquell estat; prest el negre temporal desfé les naus destructores y les dirigí vers les costes balears: llavors caygué damunt elles la forta mestralada del vandalisme, que per espay de molts d'anys escampá sanch y desolació per les seues terres cristianes. Doném la paraula al P. Gayetá de Mallorca, qui nos dona una relació autorisada d'aquesta época de l'història balear, y que es precis conèixer per examinar ab fruyt aquesta nova faç de l'Esglesia de Menorca. Escriu el P. Mallorca d'aquesta manera: «L'historiador Binimelis proceí mal informat, mentres no nos mostre qualcún per ell ab quins documents se puga fundar l'entrada dels gots a nostres illes, que ell presuposava: Obtengueren, diu, los gots exes illes Balears al any 417 de la Nativitat de Nostre Senyor Jesucrist, y les anomenaren á les dues *Gotia Major* y *Gotia Minor*, etc. L'errada es manifesta; porque en lo següent de 418 es innegable que Mallorca y Menorca estaven baix de la dominació romana. Consta de la carta Encíclica de Sant Sever, Bisbe de Menorca, que du Baroni a aquest any, y nostre historiador Dameto la posá traduhida a sa Historia. Aquell any era ja Sever Bisbe de Menorca, y ell meteix adverteix que a aquell any hi havia poch que residia allà. Sa Kalendata es a 13 de Febrer de 423, essent cónsuls Asclepiodor y Martiniá. L'illa de Mallorca a les hores obehía també al emperador Honori; car en lo nombre de jueus convertits per l'intercessió de les Reliquies del Proto-màrtir Sant Esteve fonch una filla del comte de Mallorca, qui n'era governador per Roma. Donchs l'any 417 y 423 no hi havia tals gots a Mallorca, y me persuadesch de que may n'hi hagué. El passatge que introdueix Binimelis del tránzit de Walia, Rey terç dels gots, a l'Espanya per guerretjar ab els vándals a l'Àfrica, y que per temporal contrari l'armada fonch conduhida a Pollença, la qual colonia derrotá fentse senyor de tota l'illa, té traça d'invenció... Que nos diga Binimelis en quin monument se funda, y si es d'admetre 'l creurém. Que la delicada crítica d'aquests temps ja repug-

na l'assentiment a un autor que vol esser cregut per sa paraula.» «Ja varem escriure al *Propileo Historial de la Isla de Iviza* que va imprés, fol. 64, ab opinió de Morales (Ambrós), que l'any 421 de nostra Rendició havent comprés el rey vándal Gunderich esserli impossible la conquesta dels sueus... per no perdre reputació dexant l'empresa començada, fingí majors importancies que requería sa presencia, y axecant son campament se posá a les illes de Mallorca y Menorca ahon feu grans mortandats y robos ab trista destrucció de la terra... Diu Morales que té per cert que l'any 421 estaven encara exes illes per Roma; donchs l'any 417 no pogueren esser preses y destruïdes ses colonies per los gots, com vol en Binimelis. Aquest autor equivocá sens dupte la venguda dels gots ab la dels vándals, puix d'aquesta tením memories d'aquell temps en los autors y ninguna dels gots... Per axó no concedím al any 421 la total extinció del Imperi Romá a'n aquexes illes per la venguda dels vándals; perque 'l temps de l'Encíclica de Sant Sever, de la qual hem feta menció, en 423 encara se conservaven en la dominació de Roma. Y axí enteném que Gunderich l'any 421 tot quant va executar fou un saqueig universal, de pas, però no tan considerable en aquella ocasió que dos anys després meresqués constar en les narracions de l'Encíclica de Sant Sever, qui s'entretén en referir altres circumstancies de molta menor importancia. En el citat *Propileo de Iviza* ja ferem historia de la congruencia que hi ha per provar la conquesta pels vándals d'aquelles illes, despossehint d'elles als romans, fundantnos en la auctoritat de Víctor Vitense, qui succehí ó hagué de succehir dels anys 427 endavant.» Després de citar la noticia que Víctor dona sobre 'ls bisbes Macari de Menorca, Elies de Mallorca y Opili d'Iviça, afegeix: «El passatge es nou, del qual fins ara no han fet mérit nostres historiadors.» Després d'haver admesa ab Morales una invasió de vándals en 421, dedueix del estudi de la carta de Sever que no n'havien hagut de sufrir cap aquell any y que encara 'ls romans possehien pacíficament aquestes illes. «La primera invasió, per tant, continua, l'haurém de colocar ab Pagi l'any 425, fundats en la gran auctoritat d'Idaci qui l'any 2441 d'Abraham, que coincideix ab aquest de 425, diu axí: «Els vándals saquegen les Illes Baleáriques... No fonch en aquesta ocasió més que una tala que feren els vándals en aquexes illes.» Més avant parlant del regnat de Genserich continua dient: «Pendréllum per investigar secrets de Víctor Vitense, qui en el llibre

que compongué de la persecució vandàlica, per esser autor coetani es el qui millor parlará en aquesta materia... y encara que sia ver que romanien algunes reliquies d' aquelles provincies (d' Africa) destruides en poder del emperador Valentiniá, per mort d' aquest César vengué Genserich a apoderarse de tota l' Africa y juntament de les Illes majors Sardenya, Sicilia, Córcega, Iviça, Mallorca y Menorca. Tot axó escriu el damunt dit autor. De lo que se argüeix que l' época del domini vándal en aquestes illes s' ha de pendre d' aqueix principi, y per axó será precisa la narració d' aquest fet, conforme el troban en els escriptors qui referexen les desgracies succehides al Imperi Romá després de la mort del emperador Valentiniá.» Refereix més avall l' assassinat de Valentiniá (455) per Anici Máxim y l' entronisament d' aquest y la venjança de la Emperatriu Eudoxia cridant a Italia Genserich, les pirateries dels vándals per les costes d' Italia y d' Espanya y diu: «Pagi junta ab sa crítica exes desgracies al any 456, y en aqueix any pareix més verissímil haver de fixar la conquesta d' aquestes illes pels vándals, suposat que, conforme lo més amunt dit, assegura Víctor Vitense, autor coetani, que no entraren en possessori d' elles, fins després de la mort de Valentiniá, qui succehí l' any anterior. Ab tot axó no negaré la possibilitat de poderse atribuir l' época de l' ocupació d' aquexes illes pels vándals l' any 465, com vol Carles Sigoni, citat per en Binimelis, perque encara que sia ver que aqueix autor es molt modern per poderli fiar coses d' aquella antiguitat, a pesar d' axó no desconfiam de sa crítica acreditada, per la qual nos persuadim vehement que fundaría son parer o afirmació en monuments de suficient confiança: L' any 465 Genserich, ab el seu exércit ocupá l' illa de Sardenya, Mallorca y Menorca. Ja notarem que a les incursions referides per Genserich l' any 456 parexien aquells arrebatats més pirateries que conquestes. Ara aqueix autor ab la expressió *occupavit*, nos dona a entendre que en aquest any fou la formal conquesta. En veritat ho pogué fundar perque en aquest any feu Genserich son nom famós ab les moltes expedicions que practicá per exes mars, si be no en totes venturós» (1).

Per lo que acabám de transcriure se veu que l' Illa de Menorca, poch després del fet notable que nos conta son bisbe Sever, va comen-

(1) Apéndice al primer Tomo de la Historia del Dr. Binimelis. M. S. de la Biblioteca del Sr. Marqués de Vivot, Cap. I, páginas 276 á 300.

çar a sentir el trepitg funest d'aquells estols selvatges de vándals, qui muntats dins sos navilis anaven corrent per el Mediterrá, dexant darrera ells cadavres y destroça. A les hores aquella Esglesia, fervent y forta en la fe de Jesucrist, hagué de sufrir la feresta investida, y pogué contemplar la petjada cruel d'aquella gent, sembrada la desolació dins los cors dels seus fills, confoses les sagrades ruines ab les dels mausoleus y edificis romans, que adornaven les seues ciutats, un temps victorioses ab el nom de conqueridors cartaginesos, llavors desertes y tristes, trayent forces de flaqueza per lluytar ab aquella gent dura y valenta que fins á la tercera vegada no conseguí esclafarles baix de la seua planta sanguinaria. Axí 'l Sant Bisbe, darrera les glorioses conquestes del camp cristiá, hagué de presenciar ses crueltats y derrotes, y si 'l vegérem anar davant en la victoria, hem de suposar que no retrocedía en la adversitat, animant la seua gent á lluytar y morir per la fe y per la patria, mostrandli: «*los cels oberts y Jesús estant a la dreta de la virtut de Deu,*» la visió triomfal de Sant Esteve protector d'aquella Esglesia, reforçada y enaltida ab la presencia de les seues sagrades reliquies. Be se pot suposar que no refuaría 'l Sant Prelat la corona del martiri, si la má cruel del inimich la hi presentá, acceptant ab heroisme fins l'humiliació de que 'l seu cos quedás confós entre 'ls cadavres trocetjats dels seus fillets, y la memoria del seu nom sens la lluminosa aureola de Mártir y de Sant.

Per lo que nos diuen els historiadors d'aquells temps calamitosos, y per lo que escriu Sant Agustí, oprés els seus últims anys per la metexa persecució, sabém que 'ls bisbes espanyols en les lluytes vandáliques no abandonaren son camp: sabém que per tot arreu hi hagué destroça y matança, y que no se guardáren les fórmules romanes, ni s'escrigueren actes, ó al menys no son arribades fins a nosaltres. Ni un sol nom, diu D. Vicens de Lafuente, s'ha salvat dels molts qui moriren en aquella persecució. Donchs, en que no tengám memoria alguna concreta d'aquexa época de l'Esglesia menorquina, es molt fundada la suposició que feym més amunt, encara que no const a cap document fins a quant durá 'l pontificat gloriós de Sever. Que l'Esglesia de Menorca no s'allistá a les files arrianes reforçades per sos nous dominadors els vándals, ans be que s'aguantá ferma en la fe y tradició cristiana, ho prova el que després de Sever fos ocupada aquella Seu per un altre bisbe católich conegut en la historia ab el nom de Ma-

cari. Poques, molt poques notícies tenim d'aqueix prelat; mes l'única que nos resta basta per compendre que fou defensor valent y feel guardiá del Depósit sagrat que les males arts dels seus inimichs no foren prou a robarli. Difícil y penós hagué d'esser el pontificat de Macari baix de la dominació del rey Hunnerich, acérrim sectari de la heregia arriana, qui l'any 484 lo cridá a Cartago juntament ab els demés bisbes de les seues provincies pera que li donás compte y rahó de la seua fe, merexent per sa constancia y fortaleza en confessar a Jesucrist la pena del desterro y qui sab si la palma del martiri. Després d'aquexa noticia que nos dona Víctor Vitense, bisbe y escriptor africá, no apareix a l'història altre nom de bisbe de Menorca. Es molt possible que 'l fanatisme arriá, ensenyat de la cort africana del rey vándal Hunnerich, forçás aquella cristiandat a professar l'heregia y d'aquí succehissen lluytes y opressores violencies, causa de que molts dels anyells y ovelletes d'aquella guarda fossen víctimes del llop devorador, quedant els pochos qui romanien sens guía ni pastor, amagats, lluny dels qui volien perseguirlos y ferlos r. negar.

IV

¿De quina Metropolitana dependia l'Esglesia de Menorca durant la dominació vandàlica?

L'obscuritat que presenta la qüestió de la dependència de la Diócesis menorquina desde 'ls seus orígens durant la dominació romana, no s'aclareix gran cosa en aquexa nova época. Es cert que, constituït lo regne vándal africá, foren unides a ell les Balears juntament ab Sardenya. El P. Florez escriu: «Exes Illes Balears duráren poch fins y tot en sa subgecció civil d'Espanya, puys després de l'entrada dels vándals en aquests Regnes no les trobám annexes a nostres reys fins a la conquesta del Rey en Jaume» (1). Als historiadors qui han tocat aqueix assumpto los podém dividir en dues classes; uns qui fan dependre les diócesis balears de la metròpoli de Tarragona, fundats en la suposada divisió de Wamba, altres de la metròpoli de Calles a l'Illa de Sardenya. Dexant per més avant tocar l'opinió dels primers, per no confondre les époques, vegém en que se funden els qui diuen que dependia

(1) Flórez. Esp. Sagr. Tom. 1, p. 226.

Menorca de la metropolitana de Sardenya. El P. Flórez, fundantse en la noticia que Víctor Vitense dona dels Bisbes cridats a Cartago per lo vándal Hunnerich l' any 483 per dar rahó de sa fe, en la qual noticia aparexen els bisbes balears entre 'ls de Sardenya, afirma que aquests eren sufraganis de Cáller. Lo mateix opina el P. Jaume Villanueva.— D. Joseph M.ª Quadrado dona per cosa certa que desde els principis del segle V dependí la Seu menorquina de la metrópoli de Sardenya. El P. Gayetá de Mallorca diu textuals paraules: «Succehí el meteix bisbat (de Sant Sever de Menorca) Macari, y en aquest temps governava la mitra de Mallorca un gran prelat anomenat Elíes. Els dos foren cridats per el rey dels vándals, qui imperava en Africa juntament ab los bisbes de Sardenya, donchs en aquest temps los bisbes d' estes Isles y de Sardenya, pertenyien a la Metrópoli de Cáller» (1). El P. Lluís de Vilafranca escriu que Carlos de Sant Pau, en la seua Geografía Sacra, afirma que les Balears dependien del Metropolítá de Cáller per la rahó de que en la referida noticia de Sirmondo els bisbes d' aquestes Illes se troben ab los de l' Illa de Sardenya, y que en los concilis d' Espanya no se veu la firma de cap bisbe balear (2).

Per poder apreciar l' exactitut de tal afirmació es precís conixer si Cáller era ja en aquella época Esglesia Metropolitana. No ha faltat qui ab més bon desitg que sana crítica haja afirmat que la Seu de Cáller fonch ja desde 'ls temps apostólichs elevada a la dignitat metropolitana. D. Fr. Ambrós Machin, Arquebisbe de Cáller y Primat de Sardenya y Córcega, escrigué una obra per demostrar que aquella ciutat fou sempre la primera de Sardenya. Que ho fou en lo civil resulta provat, mes no que fos metrópoli en lo eglesiástich, per lò qual s' esforça en presentar per testimoni que Quintus, bisbe de *Calaris*, assistí al primer concili d' Arles (314), y com a dit concili hi foren cridats, per Constantí, els primers metropolitans, dedueix que Quintus era metropolítá y primat de Sardenya. S' entreten en voler fer veure per testimonis dels sigles XV y XVI, que Sant Climent en el sigle I fundá la Seu de Cáller. Recorda que 'l Concili III de Cartago (397) disposá que cada província tengués son primat. A l' Africa, diu, exercía 'l càrrech de metropolítá el bisbe més antich, y a aquell concili s' alterá l' antiga disciplina.

1) P. Mallorca. Misceláneas. Tom. III, pág. 3.

(2) Boletín arqueológico luliano. Año VI, T. III, p. 276. Misceláneas. Tom. III ps 204 y 285.

Aquest primat havia de ser fixo. Quant Sardenya fonch agregada a la Africa, llavors aprofitantse del dret del Concili cartaginés III, se constituiria en provincia eglesiástica, y el bisbe de Càller en primat. Puys la rahó que s' aduhí pera que prengué el citat concili la determinació referida, fonch lo forana que estava la provincia Mauritania Sitifense del primat de Numidia, per lo qual se li permeté tenir primat. La mateixa rahó existiria per Sardenya. Llavors probablement, acaba afirmant l' autor Machin, començaria 'l metropolitá a Càller (1). Com se veu, aquell escriptor se contenta en presentar proves molt débils y afirmacions gratuïtes, puix sens anar més enfora es cosa certa que al primer concili d' Arles hi acudiren molts de bisbes y poch metropolitans, per la rahó obvia de que a les hores no n' hi havia gayres a l' Occident. Scheltrate, a l' obra citada, després de parlar de la divisió civil de l' Italia, feta per Adriá y Constantí, en 17 provincies, diu que no tengué en los primers sigles més que dues metropolitanes, Roma y Milá. Se fixa més avall a Sardenya, tracta de Càller, y diu que no hi ha dupte que era metropolitana, puys entre 'ls bisbes qui no volgueren subscriure la condemnació de Sant Atanasi al Sínodo de Milá, anomena *et Lucifer Metropolis Sardinæ insularum Episcopus*. De lo qual deduheix, que en temps de Sant Atanasi era 'l bisbe de Càller ja metropolitá. Quant precisa l' época en que fonch constituïda metropolitana Aquileya, cita unes paraules de Sant Atanasi de l' epistola *ad solitarios*. Lo Sant Doctor enumera 'ls bisbes desterrats per Constanci: «*Ex quorum numero clarissimæ sunt confessionis viri religiosi et Episcopi boni Paulinus Trevisorum quæ Galliarum Metropolis est, Lucifer Metropolitanus Episcopus Sardinæ* (2). Aquesta opinió no se pot admetre, perque si d' aquexes paraules se deduheix que Càller era Metropolitana de Sardenya s' ha de deduhir que Tréveris ho era de totes les Galies, desbarat que a ningú pot ocórrer. Tréveris no fonch metropolitana fins als temps de Sant Bonifaci, cinch o sis centurries després de Sant Atanasi. Se veu

(1) Defensio Sanctitatis Beati Luciferi, Archiepiscopi Calaritani, Sardinæ et Corsicæ Primatis et aliorum Sanctorum quos colit Calaritana Ecclesia. Necnon et Primatu-archiepiscopi calaritani et ejus primatialis Ecclesiæ, una cum decissionibus Sacræ Rotæ Romanæ. Authore et Propugnatore in Romana Curia Illustriss. Revmo. Dno. Don Fr. Ambrosio Machin, Archiepiscopo Calaritano, Sardinæ et Corsicæ Primate. Calari MDCXXXIX. Mossen Alcover fa un extracte y un judici de la obra, molt acertat y profitós per conexas los arguments absurdos que adueix per justificar la seva tesis.

(2) Scheltrate, op. cit. § 6, p. 270. (S. M.).

que parla de metròpolis civils; y aquest es el sentit que donen a tals paraules Valeri, Pagi y Tomassini (1).

Entre tanta confusió lo que podem afirmar ab fonament es que en los concilis romans no hi figura cap bisbe de Sardenya fins al sigle VII, a no ser un *Joannes Thuritamis* en los celebrats *sub Symmaco*. A la colecció dels concilis de Severí Bini hi ha cartes de pontífichs als metropolitans de Ravena, Aquileya, Milá, Tarragona, Sevilla, Toledo, Arles, Viena, als bisbes de Sicilia, Calabria, Bruzos, Apulia, etc.; pero ninguna als de Sardenya fins a Sant Gregori I (589-609). Fins aquest sant no hi ha memoria de cap concili provincial a Sardenya, Sicilia y demés regions suburbicaries; per tant com sía l'única prova de l'existencia dels metropolitans antichs la celebració de concilis provincials y les cartes que los hi dirigien los papes tractantlos com a metropolitans, hem de dir que no tenim cap testimoni de que en los sigles anteriors al VI gosás aquella provincia suburbicaria de propi metropolitá, sinó que estava directament subgecte al pontífice de Roma (2). Carlos de Sant Pau a la seua *Geografía Sacra* fa 'l catálech de totes les diócesis, entre les quals hi conta *Calaris Metrópolis Sardiniae et Insularum Balearium*. Per tota prova aduheix la noticia de Víctor Vitense, colegint que les Balears eren de la provincia de Sardenya. Manifesta l'autor en lo proemi, que se proposa ilustrar l'ordre de les Seus y Diócesis fins al temps de Sant Gregori, els sis primers sigles, y acaba per confessar que no considera el seu treball definitiu.

(1) Jeremias a Benettis. Privilegia in persona Bti. Ptri. Tit. IV, Art. VII, p. 72: At S. Athanasium loquutum de Metropoli civili dumtaxat contendunt Valesius, Pagius et Thomassinus loco ind. Calárim Lemum a S. Gregorio M. in Metropolim erectam autumans (M. S.).

(2) Sant Gregori (T. VII, Lib. IV, ep. 9) maná al bisbe de Cáller celebrar dues vegades concili provincial cada any «sicut tam tuæ mos dicitur fuisse provinciæ, quam sacrorum canonum auctoritate præcipitur». A la carta 29, libr. IV, dirigintse al bisbe de Cáller, li mana ordenar bisbe per la Seu Phransiona (Terranova) lo qual es suposarlo metropolitá, puix a aquest corresponia la consagració de bisbes a la Provincia. — A la edició de les obres de Sant Gregori per los benedictins de Sant Mauro se posá una advertencia (T. IX, p. 88) ahont parlant de les deu provincies que Constantí senyalá a Roma, arribant a Serdenya diu: «Si Sardiniam excipias, quam Justinianus Imperator, post erectam Wandalis ac restitutam imperio Africam, jam non urbis Romæ vicario sed Africæ Præfecto attribuerat». (M. S.).

Mattæi á la obra *Sardinia Sacra*, de la qual feu un extracte el P. Villafranca a les seues Misceláneas, escriu lo següent: N. IX. «Reliquum nunc est ut de ecclesiarum numero, quæ extra Sardiniam huius Insulæ Metropolitæ subjectæ erant paucis disseram nonnulli scriptores et hi quidem magni atque nobiles existimant illum jurisdictionem quam in Episcopos Insularum Maioricæ, Minoricæ atque Ebusi exercuisse».

Com se veu, els escriptors qui afirmen que la Seu menorquina dependia de Sardenya durant la dominació vándala, presenten per tota y única prova la noticia que Víctor Vitense, cronista de l' época, dona a sa *Historia persecutionis Wandalicæ*, ab aquesta forma: *Noticia Episcoporum catholicorum diversarum provinciarum, qui Carthaginem ex præcepto regali venerunt pro reddenda ratione fidei, die Kalendas Februarii anno VIII Regis Hunnerici*. Després comença a enumerarlos per orde de provincies, y als bisbes de la provincia de Sardenya las anomena així: *Lucifer calaritanus, Martinianus de Foro Trajani, Bonifacius de Sanafer, MACARIUS DE MINORICA, Vitalis Pulcitanus, Felix de Turribus, Elias de Majorica, Opilio de Ebuso*. Donchs no essent encara Càller metropolitana quant Hunnerich cridá als bisbes a Cartago ¿cóm podia dependre d' aquell bisbe la Esglesia de Menorca?— Per altre part, es clar que l' *ex præcepto regali* que emplea Víctor Vitense indica que en lo civil no estava subjecte Menorca a cap regne d' Espanya, sinó a la cort africana d' aquell monarca arriá, y per tal causa en lo eglesiástich havia també de dependre d' alguna de les seues provincies eglesiástiques. No obstant res se pot afirmar ab certesa quant els monument coetanis guarden el silenci més complet, cosa que no s' ha d' estranyar si 's té en compte que 'ls heretges vándals tenien els bisbes católics desterrats o les Seus vacants, no permetent provehirles.

V

En estat tan desgraciat va permanexer Menorca baix la má opressora dels vándals, fins que 'ls exércits del gran Belisari, general de Justiniá, emperador de Constantinopla, els ho arrebatá juntament ab tot el regne que possehien á l' Africa, devers l' any 534 de J. C., després de la conquesta de Cartago. «Es presumible y racional, diu Campaner, que, instituída per l' Emperador Justiniá la Prefectura d' Africa, a la qual adscrigué tots els paisos que havien pertenescut a aquells barbres, al dividirla en provincies, la séptima y última de les quals era Sardenya, ni més ni menys que a la época vándala, les Illes Balears formassen, com abans, ab la de Sardenya, la dita provincia, y continuassen en esta situació un temps, difícil per ara de determinar exactament. Nos pareix, no obstant, respectable la opinió d' un escrip.

tor erudit y poch crédul (el P. Mallorca) qui afirma que les Illes Balears permanesqueren subgetes al Imperi Bizantí fins al regnat de la Emperatriu Irene (797 a 802 de J. C.), per més que no presente proves concretes d'aquella dependència» (1). L'historiador menorquí don Rafel Oleo y Quadrado, á la seua historia de Menorca, dona per segur que Justinia «dirigí ses armes victorioses a la Balear Major, dexant a la Menor abandonada a la ventura», y que «després quedá l'Illa a mercé del barbres, els quals declararen guerra uberta als cristians, exercint ab ells ses crudeltats habituals.» Pareix que vol deduhir tals afirmacions de Procopi; mes aqueix autor en son llibre II de *Bello Wandalico* citat per Pagi, cap. v, diu textuals paraules: *Copias huc atque illuc emissit, ut romanis recuperarent, quæcumque vandali obtinuerant. Cyrillus in Sardiniam destinatus qui tam Corsicam quam Sardiniam Vectigalem Imperio Romano fecit: missi alli Cæsaream Mauritaniam, aliique ad frætum Gaditanum, ceptaque Cæsarea, Septum, Maiorica ac MINORICA insulæ, et omnis Wandalica ditio subacta est, ut pluribus ibidem Procopius (Pagi, in critica Baronii ad hunc annum 534)* (2). De lo qual se deduheix que Menorca seguí la sort de Mallorca, y per tant que romangué baix de la dominació del Imperi d'Orient, sentint la influencia bizantina, encara que no tant com si hagués estada més aprop de la cort Imperial ja prou decadent pera fer llargues y enfora les seues institucions.

Quan Menorca se desfé de les ungles vandáliques, havia de trobarse molt abatuda, axí en lo civil com en lo eglesiástich, semblant a un camp abandonat ahon hi han crescut les ortigues y romaguers, y s'hi han fet amagatalls les besties feres; presentava un aspecte desconsolador. Després de casi cent anys d'esser possehida pels crudels arrians ¿qué 'n podia ja quedar de sa primera bellesa y frescura? (3.)

(1) Campaner, Bosquejo histórico de la Dominación islámica en las islas Baleares, cap. I, p. 6.

(2) Citat per el P. Cayetá de Mallorca.

(3) Diu Baroni, Ann. Tom. 8, fol. 307 ad an. 534, parlant de la Esglesia d' Africa, aquestes paraules que creym aplicables á la de Menorca: «Erat plane miseranda facies Ecclesiæ Africanæ utpote quæ speciem quamdam præseferbat agri inculti, quem vepres, spinæ et urticæ undique replevissent, in quibus et immanium bestiarum latibula essent, ad annorum ferme centum spatium ab Arianis truculentis barbaris possessa, quænam potuerunt in ea remanere pristini decoris et pulchritudinis?»

VI

Ab la dominació bizantina no cal duptar de la mudança que faria l'Esglesia de Menorca, allunyada d'ella la feresa, l'ódi, l'herética pravetat dels reys vándals, per precisió havia de millorar la seua faç, y es de creure que aniria embellintse fins á gaudir d'una vida vigorosa y parescuda, encare que no igual, a la que va tenir a principis del segle V. Un mosáyich, exemplar únich d'ornamentació bizantina balearica, fragment molt destroçat d'un paviment d'una basílica de tres naus que l'any 1833 desenterrá un conrador á la vinya de Son Fiol, terme de Santa María, a Mallorca, be demostra la riquesa y l'altura a que se trobava l'art cristiá a dita illa a la segona meytat del segle VI ó durant lo VII, época fixada a l'obra monumental pels inteligents qui l'han estudiada (1). Aquesta altura de l'Esglesia balear se demostra encara per l'existència d'un monestir de monjos á l'illa de Cabrera *in capranica insula, quæ juxta Majoricam insulam est posita* (2).

(1) En lo *Bulletin Monumental* publié sous les auspices de la société française d'archéologie pour la conservation des Monuments historiques et dirigé par le comte de Marsy. Sixième Série, Tome septième (cinquante-septième volume de la collection) 1891-92, publicá l'arqueóloch eminent J. de Laurière un estudi prou estens titulat *Mosaïque Chrétienne des isles Baleares* en el qual se veu la erudició y ullada crítica del autor. A la plana 2 se llegeix: «Cette mosaïque... a été découverte fortuitement par un paysan qui labourait une vigne située, dans l'île de Majorque, près de la ville de Santa-Maria, à trois lieues au nord-est de la baie de Palma. Elle gisait à deux pieds de profondeur au-dessous du sol et formait le pavement d'une ancienne basilique chrétienne composée de trois nefs et d'un abside carrée qui étaient séparées par deux rangs de cinq colonnes ou piliers.... Quant aux dimensions de l'édifice, nous avons 17^m 28 pour la longueur de l'axe longitudinal, y compris celui de l'abside, et 11^m 34 pour la largeur des trois nefs, mais il est probable que la basilique s'étendait davantage du côté de sa façade». Passa després á descriure ab tot detall el monument; el compara ab altres semblants d'Italia, de la Galia, y quant l'ha estudiat be escriu: «Nous pensons donc être en présence d'une œuvre de la seconde moitié du sixième siècle, ou mieux encore du cours du VIIe. Ce qui restait de cette mosaïque suffit à prouver l'élégance et l'harmonie décorative du sanctuaire qui la contenait, et dans lequel nous sommes portés à reconnaître une construction élevée, nous ne dirons pas par les Byzantins entrés un moment en possession de cet archipel après l'occupation passagère des Vandales, mais par les Visigoths qui s'y établirent après les Byzantins et y sont restés plus de deux siècles, jusqu'à l'invasion des Arabes». Mr. Laurière que ab tant d'acert demostra que la obra es de la meytat del sigle VI ó del VII, en lo nostre judici va del tot desacertat atribuintla als Visigots. ¿En quín document se funda per firmar l'establiment d'aquests a les Balears després dels Byzantins? — Remetém lo lector a la obra citada de D. Alvar Campaner, ahon podrá veure lo que hi ha sobre aqueix assumpto, que les afirmacions gratuites d'alguns historiadors han posat en confusió. Fins avuy no 's pot admetre en bona crítica l'establiment dels Visigots á les Balears.

(2) Per fundar la existencia del monestir de Cabrera 's cita una epístola de Sant

No sería, donchs, cosa rahonable suposar que mentres Mallorca y fins y tot la petita Cabrera floríen en la fe, l' Illa de Menorca hagués retrocedit quan l' hem vista anar sempre davant ó al menys a la par ab la seua germana major.

Una senya tal volta podém regonexer encara de l' Esglesia bizantina á Menorca. Es cosa sabuda que 'l piadós emperador Justiniá se distingí per la seua constancia en defensar la divina maternitat de la Verge María contra l' heregia de Nestori, perturbadora de l' Esglesia durant molts d' anys, lo mateix que per el seu fervor en encomanarse á la Verge en les seus conquestes y per la seua humilitat en confesar que devía les seues victories á la metexa Protectora. «Demán també, escriu á la carta en que constitueix la Prefectura d' Africa, per les pregaries de la santa y sempre gloriosa Verge María Mare de Deu, que per medi de nosaltres el darrer dels seus servents, tot quant hi ha dins la nostra República, fins el més despreciable, restituesca Deu al seu nom y nos faça dignes de cumplir lo seu servici» (1). Aquexa devoció y protecció fou tant manifesta que, Baroni escriu en los seus anals, en certa manera parexía que mútuament se ajudaven y s' afavoríen en ses conquestes la Mare de Deu y Justiniá (2). Per aqueix fondo agrahiment l' emperador axecava temples y colocava imatges de la Verge dins totes les terras que sometía. Basta recordar les esglesies y principalment la gran basílica que li dedicá a Cartago, capital de la nova prefectura de l' Africa, a la qual estava subgete la nostra Illa de Menorca. Essent axí y tenint en compte lo molt que se multiplicaren á les hores les estátues de la Verge aislades (es a dir, sens anar unida á un quadro de la seua vida, verbi gracia, l' Adoració dels Magos) portant en sos braços ó dins la falda al minyonet Jesús, no vé fora de lloch supo-

Gregori á un legat conegut ab el nom de Joan Defensor. «*Epistola XLVI. Ad Joannem Defensorem. Dissolutos ac depravatos Capranicæ insulæ Monachos in viam reducat.*» Fundats alguns historiadors en la referencia que fa la carta de Sever a monjos que hi havia aleshores a aquella illa de Menorca, han donat per cosa provada la existencia d' un monestir de monjos de Sant Agustí. Sense negar nosaltres la probabilitat del fet, trobám la prova un poch fluxa per afirmarho ab certesa, com ho fan los cronistas de la ordre agustiniana.

(1) Op. et. loc. cit. — «Hoc etiam deprecantes exoramus Sanctæ et gloriosæ semper Virginis et Dei Genitricis Mariæ precibus, ut quidquid minus est Reipublicæ nostræ, per nos ultimos servos suos restituat in suo nomine Deus, et dignos nos faciat servitium eius adimplere».

(2) «Quodammodo enim visi sunt mutuis officiis atque etiam beneficiis certasse Dei Genitrix atque Justinianus. Cum hic adversus improbos nestorianos eius deffendis set summum omnium titulum dignitatis,» etcétera.

sar que la devotíssima Mare de Deu de Mont Toro pertenesca a l' época que historiám. En efecte; l' antiga imatge ha de procehir de la cristiandat menorquina anterior á la dominació mahometana, y sa actitud, apuntant ab una má al minyonet Jesús qui sostén ab l' altra, com qui recordi (al igual de sa coetánea de Luch de la vehina Mallorca) als qui la miren, que aquell Infant-Deu es fill volgudíssim de les seus entranyes virginals, y que n' está gelosa de la divina Maternitat que li volía arrebatat el nestorianisme y més tart l' adopcianisme, heregies que segurament no hi arrelaren dins l' Esglesia, que la sagrada Imatge guardave com á mare cuydada.

VII

En les circumstancies tan desfavorables que atravessá la Esglesia de Menorca no es estrany que no trobem memoria d' ella (ni de la diócesis balear, si es que n' arribás a constituir) en los concilis d' Espanya ni en los de l' Africa, ni menys en los de Sardenya quant Cáller era ja metropolitana. Separada de la península en lo civil, era propi que hi estigués en lo eglesiástich, y sols un enfilall d' inexactituts, com es que s' inventaren los propagadors de la falsa divisió de diócesis feta en lo concili XI de Toledo, y posada en peu per lo Rey Wamba, ha pogut dur enganats als historiadors qui l' han presentada per única prova de la dependencia de l' Esglesia Balear de la metròpoli de Tarragona (1). Haventse perdudes, per' altra part, tantes actes y documents de l' Esglesia Africana, podem judicar ab fonament, que l' obscuritat que volta aquexa época del cristianisme menorquí, es deguda a les revolucions y males temporades que va passar. A pesar de tot no morí la fe cristiana dins Menorca, y la religió fou tant més fervorosa quant més se veyá combatuda; y si la protecció del imperi no se dexá sentir demunt los seus abandonats vassalls menorquins, be prou conegueren los vehins del continent, sos antichs germans abandonats en mitg de les ones del Mediterrá, y de les riberes catalanes, primer lo gran Carlemany (799) y més tart lo comte d' Ampuries (813) armaren

(1) No cal entretenirnos en presentar les proves, sabudes de tots los qui han saludat la historia, de que la *Itació* no es mes que un escrit d' un bisbe d' Oviedo (Pelayo) qui l' va atribuir al cronista del sigle v, Itacio, ple de desbarats històrichs. Aquest es lo primer monument que du la divisió de Wamba.

ses naus per defensar los desvalguts cristians balears qui demanaven auxiliis y socors contra 'ls fanátichs corsaris qui de l' Africa los anaven molestant fins que a la llarga conseguiren ferse senyors de les Illes.

Al final del sigle IX trobám l' Esglesia de Menorca dependent del bisbe de Girona. Consta d' una carta del papa Romá a *Servum Dei*, bisbe d' aquella Diócesis, que vé inclosa a la Marca Hispánica, y que té per obgecte confirmar lo prelat en la possessió dels immobles d' aquella Esglesia, entre 'ls quals hi posa *insulas Majorica scilicet et MINORICA... cum... pertinenciis suis, quæ a piis imperatoribus, vel religiosis viris, vel ab aliis Deum timentibus in eadem Ecclesia Gerundensi collata sunt, sicut ipse nunc usque legali ordine tenere videris* (1). Abans ja 'l papa Formós havia feta la matexa confirmació, d' hont se despren que 'ls bens y la jurisdicció que possehia a les hores lo bisbe de Girona a Menorca, eren donació de piadosos Emperadors y de Reys o de persones temeroses de Deu feta en legal forma; essent de notar que *Servus Dei* no demana que se los hi donen, sinó que los hi confirmen, per ja possehirlos d' abans la seua Esglesia.

¿Com havia arribat a ser Menorca del bisbe de Girona?—Lo P. Mallorca diu que Carlemany fou qui després de conquistades les Balears les posá baix del domini d' aquell prelat, conquistada per ell l' any 786, segons afirma un cronicó del antich monestir de Ripoll (2). Campaner creu que no es aventurat suposar que l' any 899, data de la precitada Butla, encara no estaven nostres illes ocupades pels sarrahins y proseguíen en un estat d' independència relativa vegentse clarament que hi havia cristiandat a Menorca.

Arribá, per fi, la dominació serrahina (902 o 903 de J. C.) y ¿qué 'n fou del cristianisme menorquí?

La situació de la cristiandat balear, escriu molt judiciosament Campaner, fonch més o menys lliure y *desahogada* segons les époques y 'ls graus de la cultura, ilustració y consegüent benevolencia o intolerancia dels dominadors islamites; humillant, encara que acceptable, en los temps de la dinastia Omeya, dels Réguls de Denia y les Balears independents; difícil durant lo régimen de l' inculta y fanática familia

(1) Los originals d' aquexes cartes se guarden al Arxiu de la Seu de Gerona, están escrites en *papyrus* egipci. Vid. Villanueva Viag. Lit. a la Iglesia de Gerona. Se publicaren també a la Revista de Gerona en Mars de 1886.

(2) *Resumpta histórica*, p. LXVI et seq.

almoravide; intolerable, insostenible de tot punt a l' época de la barbarie almohade, en la qual s' estirparien segurament los últims restos venerables de les families indígenes cristianes. En aquesta darrera etapa desapareixerien persones, coses y tradicions relacionades ab lo cristianisme (1).

En aquells moments de suprema agonía en que la fanática crudelitat anava a sacrificar los darrers cristians de l' Illa Menor, reliquies humils d' una descendencia llarga y gloriosa; al veure aquelles víctimes la seua vida en perill, després de rendir l' últim homenatge a la figura benehida de la Verge, a lo més amunt de la més alta montanya obriren un clot y allá, devall pedreny y malesa, enterraren la devota Imatge. A les hores, segurs de que no la profanarí la raça perversa, fugiren d' amagat o caminaren tranquils al martiri. Damunt la montanya del *Toro*, sembrada romanía la llevor que, passada la freda ivernada sarrahina, havia de brollar ab més força per nodrir y alimentar la nova generació cristiana que de les terres catalanes s' havia d' establir a l' Illa, y feel a les belles tradicions havia d' axecar un nou temple a l' antiga Reyna de Menorca.

(1) Campaner. *Domin. Islam.*—Cap. VII, p. 248.

